

Stalni postav srednjovjekovne zbirke: vodič

Demo, Željko; Bunčić, Maja; Dugonjić, Anita

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2020**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:938303>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

srednjovjekovna zbirka

VODIČ

arheološki
muzej
u zagrebu

**STALNI
POSTAV
SREDNJOVEKOVNE
ZBIRKE**

VODIČ

IMPRESSUM

nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu

za nakladnika

Sanjin Mihelić

urednica

Maja Bunčić

autori tekstova

Željko Demo

Maja Bunčić

Anita Dugonjić

lektura

Božena Bunčić

fotografije

Fototeka Arheološkog muzeja u Zagrebu

Igor Krajcar

Maja Bunčić

crteži

Anita Dugonjić

karte

Pavle Dugonjić

likovni postav

Mario Beusan

grafičko oblikovanje

Nedjeljko Špoljar

Sensus Design Factory

tisak

Tiskara Zelina

naklada

500 primjeraka

ISBN 978-953-8143-41-0

CIP zapis je dostupan
u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu
pod brojem **001064579**

Zagreb, 2020.

**STALNI
POSTAV
SREDNJOVJEKOVNE
ZBIRKE**

VODIČ

**arheološki
muzej
u zagrebu**

BRIMMAN

9	Srednjovjekovni odjel Arheološkog muzeja u Zagrebu
19	Seoba naroda i rani srednji vijek (5.–9. st.)
71	Rani srednji vijek u kontinentalnoj Hrvatskoj (9.–12. st.)
105	Rani srednji vijek u jadranskoj Hrvatskoj (9.–12. st.)
121	Razvijeni i kasni srednji vijek (12.–15. st.)

INFORMATIONAL PANELS WITH TEXT AND MAPS

**SREDNJOVJEKOVNI
ODJEL
ARHEOLOŠKOG
MUZEJA
U ZAGREBU**

Zagreb —
 Stenjevec,
 nalaz
 iz groba
 S-karičica
 oko 1995. g.

Povijest istraživanja srednjovjekovlja u kontinentalnoj Hrvatskoj usko je vezana uz povijest današnjeg Arheološkog muzeja u Zagrebu i njegovog Srednjovjekovnog odjela. Pojedinačni predmeti iz razdoblja srednjeg vijeka počeli su u zagrebački, tadašnji Narodni muzej pristizati već u prvoj polovini 19. stoljeća, da bi već 1871. godine započela te se u narednim desetljećima nastavila, prva iskopavanja srednjovjekovnih nalazišta u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Istovremeno s otkrićem Branimirovog natpisa u Gornjem Muću, i danas jednim od najvažnijih ranosrednjovjekovnih spomenika, prvo arheološko istraživanje ranosrednjovjekovnog lokaliteta u kontinentalnoj Hrvatskoj proveo je Šime Ljubić u Velikom Bukovcu u Podravini 1871. godine i otkrio nekoliko grobova, čime je započelo istraživanje (kasnije tako imenovane) bjelobrdske kulture u Hrvatskoj. Ljubić je u funkciji ravnatelja Muzeja (1871.–1892.) značajno pridonio razvoju institucije organizirajući sakupljanje građe i objavljivanje u muzejskom glasilu, (današnjem) Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu. Ustanovio je i razvio mrežu muzejskih povjerenika koja je posebno živjela i bila djelotvorna za vrijeme njegovog nasljednika Josipa Brunšmida (1893.–1924.), koji je angažirao velik broj ljudi različitih profesija (učitelje, liječnike, svećenike, trgovce itd.) sa zadatkom da obilaze terene i prikupljaju građu, a po potrebi i dogovoru iskopavaju te potom daruju ili daju na otkup Muzeju. Potaknuto je to bilo i odredbom bana Khuena Hedervaryja od 1. 12. 1898. godine prema kojoj su svi arheološki nalazi iz Hrvatske i Slavonije morali doći u Narodni muzej što je znatno pridonijelo rastu cjelokupnog muzejskog fundusa. Muzej je dugo vremena pokrивao vrlo veliko područje *od Zemuna do Sutle, od Drave do Hrvatskog primorja* pa je u suradnji s mnogobrojnim povjerenicima započelo istraživanje lokaliteta sjeverne i istočne Hrvatske. Sustav povjerenika ukinut je 1931. godine, a doprinos J. Brunšmida srednjovjekovnoj arheologiji vrlo je važan jer je kao direktor Muzeja i profesor na Katedri za klasičnu arheologiju Sveučilišta u Zagrebu inicirao prva sustavna istraživanja srednjovjekovnih lokaliteta na području djelovanja Muzeja (Bijelo Brdo kraj Osijeka, Svinjarevci kraj Vukovara, Podum kraj Otočca, Velika Gorica).

Razdoblje između dva svjetska rata, kada je na čelu muzeja bio Viktor Hoffiller (1901.–1951.) nije općenito bilo posebno plodno za arheologiju, u smislu prikupljanja građe, no ipak su u Muzej pristigli neki vrlo vrijedni slučajno pronađeni predmeti, odnosno skupni nalazi poput srebrnog nakita iz Čadavice u Podravini. Nakon Drugog svjetskog rata, zbog novih zakonskih osnova situacija se mijenja u svim dijelovima Republike Hrvatske te dolazi i do osnivanja Službe za zaštitu spomenika kulture prema čijem ustrojstvu Arheološki muzej u Zagrebu tada pod svojom nadležnošću istražuje na području Zagorja, Slavonije, Banije i Like. Usto, preseljenjem 1945. godine u današnju zgradu muzeja, palaču Vranyczany-Hafner na Trgu Nikole Šubića Zrinskog 19, ne samo da se nametnula potreba te ostvarili povoljniji uvjeti za sistematizaciju muzejskih zbirki i njihovu sustavnu obradu, već su smjernice općenito išle u prilog razvoju srednjovjekovne arheologije. U tom periodu istraživanja su vodili Zdenko Vinski (1945.–1979.), Ksenija Vinski-Gasparini (1944.–1979.) i Slavenka Ercegović (1953.–1965.) od kojih se svakako ističu avarodobno groblje u Bijelom Brdu kraj Osijeka (pod vodstvom tadašnje JAZU uz suradnju AMZ-a), gradište u Mrsunjskom lugu kraj Brodskog Stupnika, ranosrednjovjekovno groblje u Vukovaru na položaju Lijeva bara kao i manje avarodobno groblje u Brodskom Drenovcu na položaju Plana. Ta su intenzivna i plodna poslijeratna terenska istraživanja znatno obogatila fundus muzeja srednjovjekovnim predmetima pa su i danas nalazi s tih lokaliteta u interesu stručne javnosti i neizostavni dijelovi stalnog postava.

U muzejskim terminima, naziv zbirke kao srednjovjekovne (a ne ranosrednjovjekovne) počinje se upotrebljavati krajem 60-ih godina prošlog stoljeća kada se također i samostalan odjel ustrojava, što se prije svega odnosilo na reinventarizaciju fundusa koja je završena krajem 70-ih godina prošlog stoljeća. Na odjelu su zatim radili i vodili ga Katica Simoni (1973.–2008.) i Željko Demo (1979.–2016.), a od njihovih terenskih istraživanja posebno su značajna ona u Gradu Zagrebu — ranosrednjovjekovno groblje u Stenjevcu, na zapadnoj periferiji grada i ono u samome centru, kasnosrednjovjekovno groblje na Opatovini ispred crkve sv. Franje, gdje su pronađeni i malobrojni, ali vrlo značajni ostaci ranosrednjovjekovnog naselja.

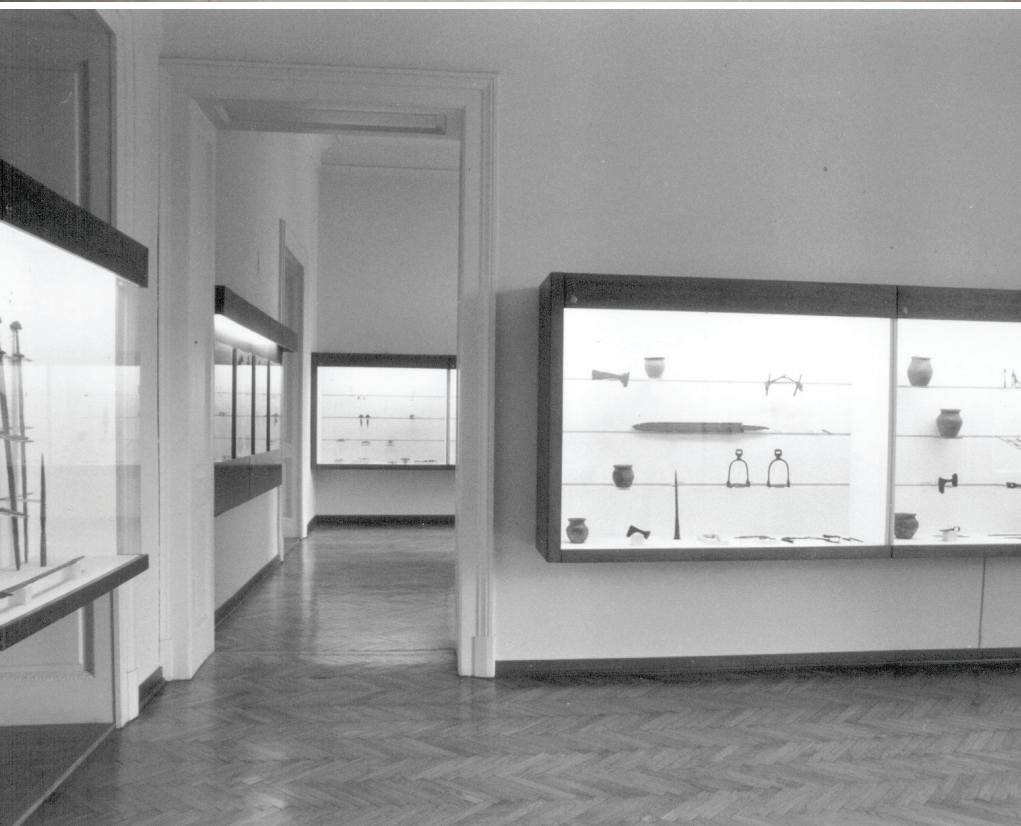
Odjelne zbirke čuvaju oko 6000 raznovrsnih predmeta od kamena, keramike, metala (željezo, bronca, srebro i zlato), kosti i tekstila nastalih u razdoblju od 5. do 16. stoljeća. U usporedbi s ostalim zbirkama Arheološkog muzeja, kao i srednjovjekovnih zbirki drugih nacionalnih muzeja, brojnošću predmeta ona nije velika, no sadržajno je vrlo cjelovita, pregledna i vrijedna te daje izvrstan pregled srednjovjekovlja na prostoru kontinentalne Hrvatske (a danas djelomično i izvan njezinih granica).

Bijelo Brdo —
ulica Venecija,
mještani prate
iskopavanje
oko 1900. g.

Brodski Stupnik —
Mrsunjski lug,
istraživanje na
trasi autoceste
1949. g.

Izložba
Slavska
nekropola
u Vukovaru
1978. g.

Zainteresiranoj javnosti ova je vrijedna građa bila na raspolaganju (u današnjoj zgradi) od 1946. godine putem stalnih postava i povremenih izložbi. Prva srednjovjekovna povremena izložba prikazala je rezultate godinu prije (1949.) istraženog naseobinskog lokaliteta (gradišta) u Mrsunjskom lugu kraj Brodskog Stupnika, a potom su i drugi lokaliteti koje su istraživali muzejski djelatnici na taj način bili predstavljeni. Pojedini su, oni najatraktivniji i najpoznatiji, predmeti iz zbirke često bili izlagani u okviru većih domaćih ili gostujućih tematskih izložbi. Stalni postavi nekoliko su se puta izmjenjivali, dopunjavali odnosno izmještali u druge prostore (1946., 1950., 1952., 1955.). Cjeloviti je postav s mnogim izloženim novim nalazima otvoren krajem 1982. godine te je početkom Domovinskog rata uklonjen na sigurno. Potom je privremeni stalni postav otvoren 1996. godine te ubrzo, 2002. godine zatvoren.

Tijekom 2016. godine intenzivno se radilo na postavljanju novog stalnog postava srednjovjekovne zbirke koji zauzima pet izložbenih prostorija na zapadnoj strani drugoga kata Arheološkog muzeja u Zagrebu. Podijeljen je u nekoliko kronoloških i tematskih cjelina s ukupno izloženih 1673 predmeta (uključujući ostavu novca iz Mekiša) koji obuhvaćaju arheološku ostavštinu brojnih naroda, plemena i etničkih skupina koji su u razdoblju od 5. do 15./16. stoljeća nastanili ili se samo kratko zadržali na hrvatskim prostorima.

Stalni
postav
1982. g.

U prvoj prostoriji prikazano je razdoblje Seobe naroda kroz tematske cjeline vezane uz pojedine nomadske i germanske narode (Huni, Istočni Goti, Gepidi, Langobardi, Heruli), bizantsku prevlast te vrijeme provale Avara i doseljenja južnih Slavena. U drugoj je prostoriji vrijeme ranoga srednjeg vijeka također tematski predstavljeno — Slaveni, Franci u južnoj Panoniji, Sisak, utvrde i misijska središta, Mađari u Karpatskoj kotlini te bjelobrdská kultura kao najznačajnija tema ovoga razdoblja, prezentirana kroz nalaze iz groblja u Bijelom Brdu (ul. Venecija), Vukovaru (Lijeva Bara) i Zagrebu (Stenjevec). Zanimljiv skup nalaza predstavljaju predmeti bizantsko-bugarskog kulturnog kruga koji se najvećim dijelom javnosti prvi put predstavljaju, kao i znatan broj keramičkih posuda ranog i razvijenog srednjeg vijeka. Treća prostorija prezentira arheološku građu ranog srednjeg vijeka s područja Dalmacije, Like i Kvarnera čiji središnji dio zauzima idejna rekonstrukcija oltarne pregrade koja dočarava izgled unutrašnjosti nekadašnje predromaničke crkve sv. Petra u Gornjem Muću kojoj je pripadao jedan od najljepših ranosrednjovjekovnih klesarskih radova — ulomak grede s uklesanim imenom hrvatskog vladara Branimira i godinom 888. Predromaničku umjetnost dočaravaju i drugi spomenici iz okolice Knina, a o ukrašavanju i nošnji svjedоче nalazi naušnica, vjerojatno iz uništenih ženskih grobova.

arheološki muzej u zagrebu • trg nikole zrinjskog 19

srednji vijek

stalni postav muzejske zbirke • otvorenje 15. prosinca 1982.

Pozivni plakat
za otvorenje
stalnog postava
1982. g.

Izložba
*Zlato i srebro
srednjeg vijeka u
Arheološkom
muzeju u Zagrebu*
2014. g.

Četvrti izložbeni prostor (hodnik) i peta prostorija izborom najznačajnijih predmeta i nalazišta prikazuju razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, koje je u zbirci zastupljeno nešto manjim brojem predmeta u odnosu na ranija razdoblja. Kroz nekoliko manjih cjelina (religija i umjetnost, naoružanje, nakit i svakodnevni život) nastojala se ocrtati ranije spomenuta raznovrsnost zbirke. Napominje se pak, da ovaj posljednji segment postava predstavlja improvizirani odabir nastao u limitiranim vremenskim i financijskim okolnostima te će on naknadno zahtijevati izmjene i dopune.

Novim je postavom javnosti prezentirana arheološka baština srednjeg vijeka kontinentalne Hrvatske te u manjoj mjeri s područja Dalmacije, Like i Kvarnera, ali i susjednih zemalja, a iako su mnogi izloženi predmeti već otprije više ili manje poznati, postav je u odnosu na prethodne nadopunjen predmetima s novoistraženih nalazišta i novonabavljenim slučajnim nalazima.

**SEOBA
NARODA
I RANI
SREDNJI
VIJEK**

5.-9. stoljeće

VELIKA SEoba NARODA — KRAJ STAROG I POČETAK NOVOG DOBA

(oko 380.–454. g.)

Sredinom 4. stoljeća Rimsko Carstvo već dugi niz godina nalazilo u defenzivi, ali je unatoč brojnim unutarnjim sukobima i problemima uspijevalo funkcionirati neprestano prilagođujući vojni ustroj obrani svojih ogromnih granica (*limes*) manje-više stalno izloženih pritiscima, provalama i prijetnjama susjednih barbarских naroda. Na europskim granicama Carstva ti barbarski narodi bili su mahom germanskog podrijetla. Na donjodunavskoj granici najbrojniji i najsnažniji bili su istočnogermanski Goti, koji su iz svoje skandinavske postojbine tijekom više od dva stoljeća postupno migrirali kroz današnju Poljsku i Ukrajinu te već prije sredine 3. stoljeća izbili na obale Crnog mora. Ondje su krajem 3. i tijekom 4. stoljeća izrasli u dominantnu silu s kojom je Rimsko Carstvo čas ratovalo, a čas se mirilo i sklapalo savezništva — sve do ranih 70-ih godina 4. stoljeća kada su istočnim granicama Gota zaprijetili nomadski Huni. Novonastalo stanje i sve učestaliji sukobi sa susjednim Alanima, a potom i s Hunima, Gotima je ubrzo postalo neizdrživo. Nakon niza izgubljenih bitaka i neuspjelog otpora Hunima uslijedio je gotski izbjeglički val golemih razmjera koji je, prelivši se preko dunavskih granica, prouzročio nesigurnost i kaos u obje donjodunavske dijeceze Rimskog Carstva (Tracija i Dacija). U takvim su okolnostima sukobi s rimskom vojskom postali neizbježni, a najveći i najznačajniji odigrao se kod Hadriana (Edirne, Turska) 9. kolovoza 378. godine. U sukobu s Gotima, potpomognutima Alanima i Hunima, rimska je vojska pretrpjela težak poraz, a Carstvo je izgubilo cara Valensa (364.–378.), mnogobrojne pripadnike upravne i vojne elite te značajan dio svojih vojnih potencijala balkanskog jugoistoka. Naredne četiri godine bile su u znaku nestabilnosti i sukoba diljem prefekture Ilirika koje je novoizabrani car Teodozije I. (379.–395.) primirio i stavio pod kontrolu tek ujesen 382. godine sklopivši s Gotima ugovor o savezništvu (*foedus*). Kao saveznici (*foederati*) naseljeni unutar Carstva, Goti su stekli pravo na vlastiti komad zemlje, na kojem su imali pravo živjeti prema svojim zakonima i pod upravom svojih vođa-sunarodnjaka te obvezni vojno služiti rimskom caru. Ispunjavanje savezničkih obveza dodatno je podupirano izdašnim materijalnim sredstvima kojima je car nastojao osigurati svoje zamisli te učvrstiti mir i kooperativnost doseljenika. Kada im ta sredstva iz nekog razloga nisu bila zadovoljavajuća uslijedile bi pobune, obnavljanje sukoba i brutalni pljačkaški pohodi nerijetko usmjereni prema Italiji i tamošnjim središtima carske moći. Provale i pustošenja u Italiji 401./402. i 405./406. godine osjetile su se u Galiji i na rajnskom limesu gdje je obranu tamošnjih granica oslabio odlazak dijela vojnih jedinica upućenih u Italiju ili na još udaljeniji Balkan. U tim okolnostima na rajnskom limesu jedan je događaj dodatno utjecao na tijek povijesnih zbivanja: na samu Staru godinu 406. Vandali, Alani i Svebi su bez dopuštenja prešli zaleđenu Rajnu, provalili u Galiju i ondje se nastanili, a Europa se i na istoku i na zapadu odjednom našla u novom povijesnom razdoblju — nastupilo je vrijeme Velike seobe naroda.

Rimsko
Carstvo
378. g.

- GERMANSKI NARODI
- ISTOČNO RIMSKO CARSTVO
- ZAPADNO RIMSKO CARSTVO
- ZAPADNI GOTI 376–478. g.
- VANDALI, ALANI I SVEBI 406–439. g.
- HUNI 370–452. g.
- DRUGI NARODI
- ZNAČAJNE BITKE

Foederati/saveznici (oko 380. do oko 420./430. g.)

U kasnocarskom razdoblju *foederati* (saveznici) su zajedno s mobilnim vojnim trupama (*comitatenses*) i pograničnim posadama (*limitanei*) bili sastavni dio vojnog ustroja Rimskog Carstva. Suradnju ovih triju sastavnica, uspješno iskušanu s Francima naseljenima na sjeveru Galije 358. godine, Carstvo je nastojalo primijeniti i u Panoniji u koju su se dolazeći s istoka od kraja 4. i tijekom prve četvrtine 5. stoljeća slijevali različiti narodi, ponajprije Germani i Alani, bježeći pred Hunima. Prešavši Dunav doseljenici su obično naseljavani duž dunavske granice gdje su, na dodijeljenom im zemljištu, organizirali vlastite naseobine u blizini naselja kasnorimskih starosjedilaca. Carska vlast, koja je u Panoniji krajem prvog desetljeća 5. stoljeća još uvijek mjestimično uspijevala graditi ili obnavljati utvrde, jamčila im je plaćenu vojnu službu, snabdijevanje i hranu te ih kao *foederate* pridodavala svojim vjerojatno već poprilično malobrojnijim mobilnim i pograničnim trupama. Pritom su se i jedni i drugi, zbog slabe povezanosti sa središtima carske vlasti i posvemašnjog slabljenja novčarskog optočaja, mogli osloniti jedino na materijalne mogućnosti i podršku lokalne sredine i tamošnjeg već oronulog sustava velikih zemljoposjeda te sve manjih, malobrojnijih i depopulacijom zahvaćenih urbanih središta. Unatoč tomu, osim na limesu prisustvo *foederata* uočljivo je i u logističkim centrima u pozadini limesa, a novija arheološka istraživanja pokazuju da su razmješteni ili su boravili i u strateški važnim utvrđenjima osiguravajući njih kao i glavne cestovne pravce u unutrašnjosti Panonije (*Pannonia Savia*). Svoje mrtve pokapali su na istim grobljima na kojima i lokalno romansko stanovništvo štjući isprva vlastite navike i obrede prilagodivši ih s vremenom, djelomično ili posve, običajima i praksi romanskih ili romaniziranih starosjedilaca.

Arheološki nalazi ove skupine obično uključuju duge mačeve, rjeđe štitove, noževe i utilitarne predmete, ponekad i dijelove konjske opreme, zatim različite našivke, predice, okove ili dijelove pojasa, a od nakita nailazi se na torkvese, ponekad i narukvice, zatim naušnice s punokovinskim poliedarskim privjeskom, različite oblike fibula, jednoreadne i dvoredne češljeve, staklene čaše, keramičke posude i dr.

- A Umbo štita
željezo
Dalj
rano 5. st.
- B Mač (*spatha*)
detalj
željezo
Ilok
poč. 5. st.
- C Fibula
u obliku
cikade
srebro
Novi Banovci
(Srbija)
4.–5. st.
- D Torkves
detalj
srebro
Novi Banovci
(Srbija)
kraj 4. st.

A

B

C

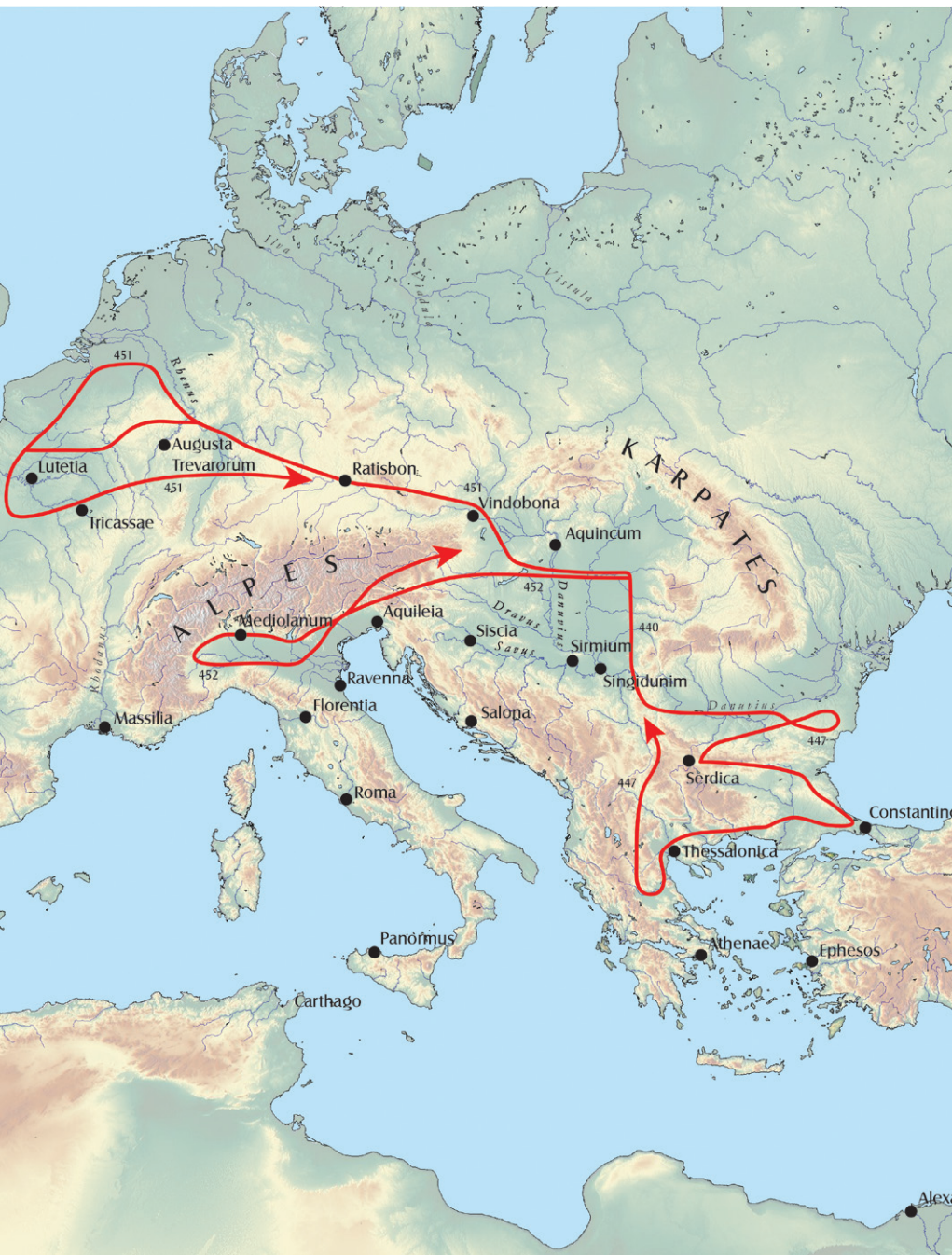
D

Huni i hunskodobni Germani (oko 420./430. do 454./455. g.)

Imenom Huni, koje je historiografija označila glavnim pokretačima procesa poznatih pod nazivom *Velika seoba naroda*, obuhvaćena je dominantna skupina stepskih ratnika prisutna u euroazijskim stepama u vremenu od 4. do 6. stoljeća. Početkom posljednje trećine 4. stoljeća Huni se šire prema zapadu, prelaze Volgu i Don te su se na njihovu udaru našli prvo iranosarmatski Alani (370. g.), zatim njima susjedni istočnogermanski Goti na Dnjepru i Dnjestru (375./376. g.), prvo Istočni Goti (Greutunzi), a ubrzo i Zapadni Goti (Tervinzi), da bi nakon izbijanja na Dunav preseljavanjima i pomicanjima raznih naroda postupno bila zahvaćena gotovo čitava Europa. Huni su svoje središte isprva imali u crnomorskim stepama i otud organizirali i kretali u vojne pohode prema Rimskom Carstvu, ali su u prvim desetljećima 5. stoljeća nakon uspostavljanja dvovlađa svoje zapadno središte 426./433. godine prenijeli u Panonsku nizinu smjestivši ga, smatra se, u središnji dio međuriječja Dunava i Tise. U to su vrijeme kao pomoćne trupe u više navrata pružali podršku zapadnorimskoj vojsci u Galiji i Italiji, a savezničkim ugovorom sklopljenim sa Zapadno Rimskim Carstvom 434. godine Huni su stekli i formalno pravo da se nastane i zaposjednu panonsku provinciju Valeriju (*Pannonia Valeria*). Ovdje pod svojim najslavnijim vladarom Atilom, poznatim i kao Bič Božji (*Flagelum Dei*), ostvaruju posvemašnju prevlast nad starosjedilačkim romanskim i novopridošlim pretežitogermanskim stanovništvom i sve do Atiline smrti 453. godine predstavljaju stalnu prijetnju isprva Istočno Rimskom (447. g.), a potom i Zapadno Rimskom Carstvu (451.–452. g.).

 Vojni
pohod
Atila
447–452. g.

A

B

C

Hunskodobni nalazi u Panoniji uglavnom potječu ili iz grobova hunske vojne elite ili sa žrtvenih mjesta vezanih uz hunske pogrebne obrede pa se i mnogi tzv. slučajni nalazi mogu dovoditi s tim u vezu. Najčešće su to ukrasni predmeti izrađeni od zlata, ukrašeni almadinima (pojasne kopče i okovi, dijelovi i okovi konjske orme, okovi sedla, torkvesi i narukvice, dijademe, naušnice i dr.), često je i oružje (dugi dvosječni mač, refleksni luk, strelice), srebrne i brončane fibule u obliku cikade, brončana i olovna zrcala. Među naseobinske nalaze obično se svrstavaju nalazi brončanih kotlova ili njihovi dijelovi, a uz hunsko doseljavanje u Panoniju veže se i pojava umjetnog deformiranja lubanja.

D

- A Fibula u obliku cikade
srebro
Novi Banovci (Srbija)
prva pol. 5. st.
- B Okovi korica mača
bronca, zlato, almandini
Zmajevac
prva pol. 5. st.
- C Ogledalo
srebro
Novi Banovci (Srbija)
prva pol. 5. st.
- D Zlatni novac
Istočno Rimskog Carstva
Zmajevac

GERMANSKI
NARODI —
VLADARI
PANONIJE

(454./5. – 568. g.)

Lučna fibula
srebro, pozlata
Zemun (Srbija)
druga pol. 5. st.

Iznenadna Atilina smrt 453. godine, je li prirodna ili nasilna ne može se sa sigurnošću ustvrditi, potakla je 454. godine pobunu panonskih Germana protiv autokratske hunske vlasti i Atilinih sinova predvođenih Ellakom. Odlučujuća bitka odigrala se na nepoznatoj rijeci (Nedao), Ellak je poginuo, a pobjedonosna germanska koalicija predvođena Gepidima i kraljem Ardarikom († oko 454./460.) uspjela je skršiti hunsku prevlast u Panoniji i germanskim sudionicima pobune Gepidima, Skirima, Rugima, Herulima i Svebima osigurati priželjkivano osamostaljenje. Jedini čije je sudjelovanje ili nesudjelovanje u toj znamenitoj bitci bilo i ostalo sporno jesu Istočni Goti koji su za razliku od drugih, u Panonskoj nizini nastanjenih Germana, već 456./457. godine od istočnorimskog cara Marcijana (450.–457.) dobili dozvolu da se u Panoniji nastane obnavljajući status *foederata* koji su stekli još u vrijeme cara Teodozija I. (382. g.). Odlaskom Huna vladarima Panonije postali su Germani koji će rimskodobnim krajevima Panonije i područjima istočno od Dunava i Tise vladati sve do dolaska Avara 567. godine.

**Istočni Goti — od Atilinih uzdanica
i istočnorimskih graničara (oko 450.–473. g.)
do vladara zapadnorimske prefekture Italije
(489./493.–552./555. g.)**

U okolnostima nastalim nakon sloma hunske prevlasti Istočnim Gotima pripali su južni dijelovi Druge Panonije ili Sirmijske Panonije i Panonije Valerije od Balatona do Srijema u međuriječju Drave, Dunava i Save. U zaposjednutom području vlast je podijeljena među polubračom: najstarijem Valamiru († 469.) pripao je Srijem, Teodimiru područje blizu Balatona i najmlađem Vidimiru dodijeljeni su krajevi smješteni između područja spomenute dvojice. Istovremeno Panoniju sjeverno od Balatona zaposjeli su zapadnogermanski Svebi, a zapadno od njih smjestili su se istočnogermanski Heruli. U Panonskoj nizini istočno od Dunava pozicionirali su se Skiri (do oko 569. g.), sjeverno od njih iranski Sarmati i zaostali dijelovi Alana, a istočno od ovih stalno se šireći prema zapadu i jugu nastupali su sve nasrtljiviji i moćniji istočnogermanski Gepidi. Situacija se posve izmijenila 473. godine kada Istočni Goti napuštaju Panoniju te je manji dio predvođen Vidimirom otišao u Italiju i preko nje dalje u Španjolsku, a veći dio predvođen Teodimirom († 475.) i njegovim sinom Teodorikom preselio je na Balkan gdje borave sve do 488. godine. Te godine Istočni Goti ponovno kreću na put koji je ovog puta od Svištova (*Novae*) u Bugarskoj preko Panonije vodio u Italiju. Na tom putu naprije su u Sirmijskoj Panoniji svladali Gepide u bitci na rijeci Vuki, a nakon trogodišnjih borbi istočnogotski kralj Teodorik (475./493.–526.) u Raveni ubija Odoakara ispunivši tako na log bizantskog cara Zenona (474.–491.) te Istočno Rimskom Car-

stvu pripaja Prefekturu Italije kojoj su osim dijeceze Italije pripadali i znatni dijelovi Zapadnog Ilirika s provincijama Dalmacijom, Panonijom Savijom i Sirmijskom Panonijom. Pod vlašću Istočnih Gota spomenuti dijelovi Zapadnog Ilirika ostat će sve do oko 537./538. godine, a istočnogotsko kraljevstvo u Italiji nestat će u Justinijanovoj rekonkvisti 552./555. godine.

Za razliku od drugih germanskih naroda muški grobovi Istočnih Gota ne sadrže bojnu opremu. Naprotiv, kao dijelove tipične istočnogermanske nošnje, grobovi boljestojećih pripadnika istočnogotske zajednice sredinom i u trećoj četvrtini 5. stoljeća sadrže par velikih srebrnih fibula na gornjem dijelu trupa i srebrnu pojasnu kopču. Njima su nerijetko pridodani i ukrasi za glavu, vrat i ruke, npr. poliedarske naušnice često od plemenitih metala (zlatu, srebro, almandini), ogrlica s perlama od jantara i raznobojnog stakla, srebrne ili brončane narukvice proširenih krajeva. Kao ostavština hunsodobnog razdoblja u istočnogermanskim (podjednako muškim i ženskim) grobovima posljednje četvrtine 5. stoljeća česta je i pojava deformiranih lubanja. Napatkom kralja Teodorika izdanim 507./511. godine Istočnim Gotima zabranjeno je u grobove stavljati predmete, posebice one izrađene od plemenitih metala. U kovnicama u Italiji u Milanu (*Mediolanum*), Paviji (*Ticinum*), Raveni (*Ravenna*) i Rimu (*Roma*) Istočni Goti kuju zlatni, srebrni i brončani novac po uzoru na istočnorimsku i ranobizantsku monetarnu produkciju, a privremeno su u kovanje istočnogotskog novca uključene i nekadašnje panonske kovnice u Sisku (*Siscia*) i Srijemskoj Mitrovici (*Sirmium*).

A

A Zlatni novac
Istočnogotskog
kraljevstva
Solin

B

B Prsten
arhitektonskog stila
zlatu
Samobor
poč. 5. st.

C Pektoral
s ptičjim
fibulama
zlatu, poludragi kamen
Potoci — Vrba (BiH)
kraj 5. st.

D Žlica
srebro
Sisak
prva pol. 5. st.

E Par lučnih fibula
srebro, pozlata
Ilok
oko 450. g.

C

D

E

Batajnica (Srbija)
nalazi iz
ratničkog groba
oko sredine 6. st.

- umbo štita
željezo
- posuda
keramika
- konjske žvale
željezo
- koplje
željezo
- ulomci
karičastog
oklopa
željezo

**Gepidi —
vladari Transilvanije, Potisja i Srijema
(454.–567. g.)**

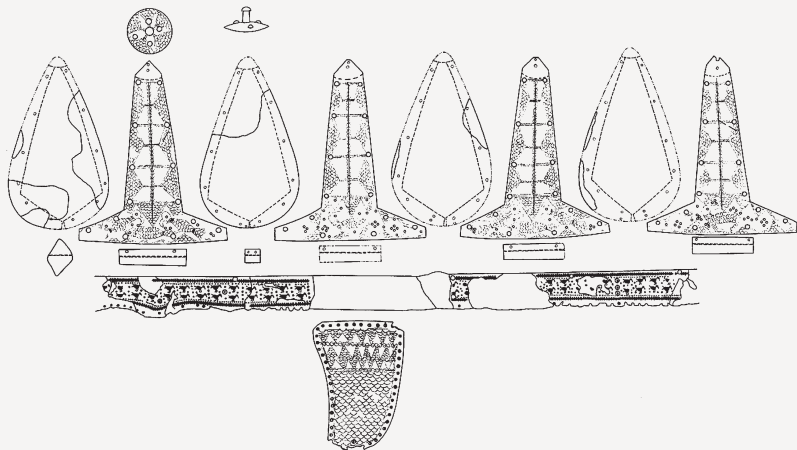
Za razliku od drugih istočnogermanskih naroda staništa Gepida u vrijeme hunske prevlasti u Panoniji nalazila su se u sjeveroistočnom dijelu Panonske nizine i gornjem Potisju. Iako u to vrijeme kao hunski vazali sudjeluju u Atilinim pohodima protiv Istočno Rimskog i Zapadno Rimskog Carstva Gepidima je povijesnu slavu priskrbilo predvodništvo i uspjeh u pobuni protiv Atilinih nasljednika 454. godine. Nakon toga šire se Potisjem, a dvadesetak godina kasnije kad Istočni Goti napuštaju Panoniju Gepidi nastavljaju sa širenjem prema jugu te koriste priliku da s privolom istočnorimskog cara Leona I. (457.–474.), a možda i bez nje, zaposjednu Sirmijsku Panoniju i njome vladaju sve do 504. godine. Povratak Istočnih Gota u Sirmijsku Panoniju podijelio je gepidski korpus na dva dijela, ali gepidske pozicije u Potisju i Transilvaniji nije oslabio. Naprotiv, arheološki podaci pokazuju da su od kraja 5. stoljeća i u prvoj trećini 6. stoljeća veze Gepida isprva s Teodorikovim istočnogotskim kraljevstvom u Italiji, a potom i sa zapadnogermanskim narodima (Franci, Alamani, Langobardi), germanskim narodima u Skandinaviji i s Bizantskim Carstvom na jugu postojale te bile bez prestanka održavane. Ove, za Gepide zasigurno, vrlo povoljne prilike nisu poremetili ni događaji na sjeverozapadu Panonije gdje su dolazak Langobarda i njihova pobjeda nad Herulima oko 508./509. godine naznačili kraj idiličnog savezništva Sveba i Herula i dominaciji koju su ova dva germanska naroda ostvarila u posljednjoj četvrtini 5. i početkom 6. stoljeća na područjima nekadašnje Panonije Prime i Panonije Valerije (od 473. do oko 508./510. g.). Gepidima langobardsko jačanje u Panoniji isprva nije predstavljalo smetnju, ali su stvari postale drugačije kada je bizantski car Justinijan nakon ponovnog gepidskog zaposjedanja Sirmija i Sirmijske Panonije 535./536. godine prigrlio Langobarde dodijelivši im desetak godina kasnije status saveznika (*foederati*), a time i pravo da se nastane u već zaposjednutim dijelovima Panonije (oko 546. g.). Otad nadalje među ovim dvjema, jedinim u Panonskoj nizini, preostalim germanskim kraljevstvima napetost, nesnošljivost i sukobi samo su rasli, a nakon učestale gepidske podrške Slavenima i Kutrigurima odnosi s Bizantom cara Justinijana postali su nepopravljivima. Kada ni novom bizantskom caru Justinu II. (565.–578.) nije pošlo za rukom 566. godine privoliti Gepide kralja Kunimunda († 567) da napuste Sirmij i vrate ga Bizantu u pomoć su pozvani Avari koji u savezu s Langobardima 567. godine pobjeđuju Gepide, ubijaju kralja Kunimunda te zatiru gepidsko kraljevstvo prisvojivši njihovu zemlju i posjede. Samo godinu dana kasnije u strahu od tih novih susjeda nakon Uskrša 568. godine Langobardi napuštaju Panoniju i sele se u sjevernu Italiju.

Zahvaljujući istraživanjima u Potisju i Transilvaniji, u matičnim područjima Gepida, prikupljena materijalna ostavština ovog istočnogermanskog naroda je brojna i dosta dobro poznata. Naselja su obično smješтана na povišenom mjestu i u blizini vodenih tokova, a pratila su ih groblja na redove s ukopima orijentiranim u pravcu istok–zapad. Pokojnici su, unatoč prihvaćenom i već početkom 6. stoljeća proširenom arijanskom kršćanstvu, pokapani prema poganskom običaju s oružjem i bojnom opremom (mač, štit, koplje, kaciga, oklop), konjskom opremom (žvale), nakitom (kopče i ukrasi pojasa), osobnim predmetima, ali i keramičkim posuđem katkad ukrašenim žigosanjem, koje je kao i neukrašeno posuđe sadržavalo hranu i piće kao poputbinu za zagrobni život. U ženskim grobovima od nakita česte su naušnice, par lučnih fibula, ogrlice od perla, narukvice i pojasne kopče. Pod kraljem Kunimundom Gepidi su u Sirmiju kovali srebrni novac s kraljevim monogramom, a u gradu je bio aktivan i arijanski biskup budući da su Gepidi kao i većina Istočnih Germana pripadali arijanskom kršćanstvu.

Gepidi i Heruli u istočnom Srijemu — prva polovina 6. stoljeća

Uz istočnogermanske Herule i njihovo eventualno skandinavsko porijeklo vežu se mnoge nepoznanice te brojna, različita, pa često i oprečna razmišljanja. Poznato je da su tijekom kasnocarskog razdoblja prisutni u raznim dijelovima Europe, a uz Hune su i s njima sudjeluju u nekim od njihovih najvažnijih ratnih pohoda. U drugoj polovini 5. stoljeća Heruli formiraju kraljevstvo u južnoj Moravskoj i Donjoj Austriji, podržavaju Odoakarovu uzurpaciju zapadnorimskog trona i vlast u Italiji u posljednjoj četvrtini 5. stoljeća, a 508./509. godine sukobljavaju se s Langobardima i doživljavaju težak poraz u bitci u kojoj gube kralja (Rodulf). Poraz je izazvao raspad kraljevstva i podijelio Herule u barem tri skupine od kojih jedna odlazi u Italiju istočnogotskom kralju Teodoriku (493.–526.), druga odlazi na sjever u Skandinaviju, a treća, vjerojatno najveća, krećući se duž Dunava odlazi na istok te se neko vrijeme zadržava i boravi u zemlji Gepida. Ubrzo i s njima Heruli dolaze u sukob te odlaze na jug gdje od cara Anastazija (491.–518.) traže i dobivaju dozvolu da se nastane u Bizantu, zapravo na zemljištu uz granicu u okolicu antičkog *Singidunum*-a (Beograd). Kako je Bizant upravo u to vrijeme mirovnim ugovorom s Istočnim Gotima (512. g.) uspio zadržati dio Sirmijske Panonije istočno od antičke *Bassiana*e (Petrovci kod Rume) vjeruje se da je taj dio granice kao i dio istočno od *Singidunum*-a (Beograda) sve do *Viminacium*-a (Kostolac) povjerio Herulima da ga čuvaju i brane.

A

B

C

A Crtež kacige
iz Batajnice (Srbija)

B Fibula s
ptičjim glavama
bronca
Novi Banovci (Srbija)
oko 500. g.

C Srebrni novac
Gepidskog
kraljevstva
Srijemska Mitrovica
(Srbija)

Jakovo — Kormadin jedno je od nalazišta u okolici Beograda za koje u dijelu arheološke struke postoji uvjerenje da su ga za pokapanje svojih pokojnika djelomično (osim Gepida) koristili i Heruli tijekom prve trećine 6. stoljeća. Lučnu fibulu iz Siska ukrašenu isprekidanom svastikom moguće je dovesti u vezu s herulskim skupinama koje su nakon 508./509. godine spas potražile u antičkoj Sisciji (Sisak) koja se u to vrijeme nalazila u okvirima Teodorikova istočnogotskog kraljevstva.

A Lučna fibula
srebro, pozlata
Sisak
poč. 6. st.

Jakovo — Kormadin
(Srbija)
nalazi iz groba
prva pol. 6. st.

B Perla
kalcedon

C Pojasna predica
bronca

D Mač
željezo

E Koplje
željezo

F Češalj
kost

G Pojasna kopča
bronca,
almandini,
pozlata,
posrebrjenje

A

B

C

D

E

F

G

Franci, Alamani i Tirinžani — Zapadni Germani na jugu Panonije

Salijski Franci prva su snažna zapadnogermanska skupina kojoj su rimske carske vlasti dopustile da se 358. godine nastani na sjeveru Galije u Toksandriji, rimskom pograničnom području južno od rijeke Rajne (južna Nizozemska i sjeverni dio Belgije). U 5. stoljeću šire se na jug i na tlu današnje Belgije u Tournaiu (*Tornacum*) postavljaju svoju prijestolnicu. Saveznici su Rimljana u bitci protiv Huna na Katalunskom polju 451. godine, a i kasnije kada 60-ih godina 5. stoljeća predvođeni Hilderikom (457.–481./482.), ustanoviteljem merovniške dinastije, zajedno s ostacima galo-rimske vlasti ratuju protiv Zapadnih Gota i Saksonaca. U posve novim okolnostima dvadesetak godina kasnije s Klodvigom I. (481./482.–511.) na čelu u bitci kod Soissons 486. godine sukobili su se s posljednjim ostacima galo-rimske vojne vlasti, pobijedili ih te granice franačkog kraljevstva proširili na područje središnje Galije, a prijestolnicu premjestili u Pariz. Na istoku svog kraljevstva još od 80-ih godina 5. stoljeća povremeno su u sukobu s Alamanima, a na učestalo alamansko širenje u srednje Porajnje i na napade na tamošnje Ripuarske Franke odgovorili su ratom i 496. godine u legendarnoj bitci kod Zülpicha (*Tolbiacum*) pobijedili Alamane koji gube samostalnost i postaju dijelom franačkog kraljevstva. Za Alamane je poraz bio poguban zbog toga što je prouzročio teritorijalne promjene, doveo do franačkog naseljavanja, ali i do odlaska u tuđinu i susjedne zemlje mnogobrojnih Alamana uključujući i značajan dio alamanskog vladajućeg sloja. Širenje Franaka na istok prekinuli su sukobi s Burgundima i Zapadnim Gotima na jugu i jugozapadu, koji su okončani vazalnim statusom Burgunda (iza 500. g.) te izbacivanjem iz Galije i protjerivanjem preko Pirineja zapadnih Gota 507. godine. Krajem prve trećine 6. stoljeća Franci nastavljaju širenjem na istok i u bitci na rijeci Unstrut (istočna Njemačka) 531. godine pobjeđuju Tirinžane te njihovo kraljevstvo priključuju franačkom kraljevstvu, a sljedeće godine kreću na jug, napadaju Burgunde i 534. godine Burgundiju pripajaju franačkom kraljevstvu.

Predmeti zapadnogermanskog porijekla češći su među nalazima prikupljenima u kontinentalnim krajevima Hrvatske i u susjednom istočnom Srijemu, a u manjem broju zastupljeni su i među nalazima iz Dalmacije. Nakit je najbrojniji i najčešći (različiti oblici fibula i narukvice), a osim nakita zastupljeni su dijelovi konjske orme i oružje među kojim se ističe sjekira — *franciska*, tipično navalno oružje franačko-alamanskog područja. Najraniji nalazi potječu iz druge trećine 5. stoljeća, ali većina ih je zasigurno kasnijeg nastanka te pripada drugoj polovini 5., kraju 5. i početku 6. ili pak prvaj polovini 6. stoljeća.

- A Razvodnik konjske orme
bronca, pozlata
Sisak
oko 500. g.
- B Sjekira (*franciska*)
željezo
Nartski Novaki
prva pol. 6. st.
- C Par narukvica
srebro
Solín
druga pol. 5.–
sredina 6. st.

A

B

C

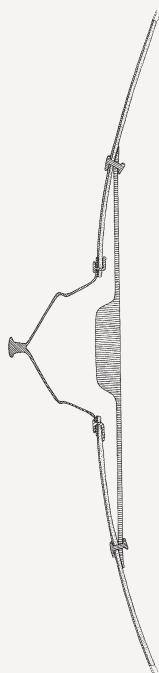
Langobardi

6. stoljeće

Posljednju veliku germansku skupinu sudionika Seobe naroda koja je nakon Uskrsa 568. godine krenula iz Panonije put sjeverne Italije s namjerom da se ondje trajno nastani predvodili su Langobardi, narod „dugih brada“ ili „dugobradi“ ljudi. Stoljećima ranije, prema predaji koju su sami prenosili, živjeli su u Skandinaviji i nazivali se Winili, a sredinom 1. i u 2. stoljeću kao Langobarde spominju ih rimski pisci i smještaju u donje Polablje na sjeveroistoku Njemačke. Nekoliko stoljeća nema vijesti ni spomena vrijednih povijesnih podataka, a onda se 489. godine Langobardi iznenada pojavljuju i predvođeni kraljem Tatom († oko 510.) pobjeđuju germanske Ruge i zaposjedaju njihovu zemlju u Donjoj Austriji. To ih dovodi u sukob sa susjednim Herulima koje pobjeđuju oko 508./509. godine što im je omogućilo, požele li, izrasti i postati dominantnom silom srednjeg Podunavlja. Toj nakani posvetio se njihov novi, ambiciozni i dugovječni kralj Waccho (oko 510.–540.) povezujući se sa svima koji su mu se za to činili dovoljno značajnima i jakima (Tirinžani, Franci, Gepidi, Bizant) tako da je ubrzo svoj naum mogao ostvariti oko 526. godine ili ranije i Langobarde povesti u zaposjedanje sjevernih dijelova Panonije. Zaposjedanjem dijelova Panonije (o otporu Sveba nastanjenih u tim područjima ne zna se ništa) Langobardi nisu stupili samo u interesnu sferu, već su došli i u izravan kontakt s Bizantom cara Justinijana koji se početkom 30-ih godina već uvelike pripremao za rekonkvistu koju je namjeravao započeti u Africi napadom na Vandale. Dobri odnosi Bizanta i Langobarda nastavili su se i pod kraljem Waltarijem (540.–547.) što potvrđuje Justinijanovo odobrenje dano Langobardima sredinom 40-ih godina 6. stoljeća da osim u već zaposjednutim krajevima kontrolu preuzmu u još nekim dijelovima Norika i Panonije — u Panoniji preostali su u to vrijeme još jedino krajevi južno od Drave i Save (*Pannonia Savia*). Otad pa sve do Justinijanove smrti 565. godine Langobardi su pozdani saveznici Bizanta u Italiji i Perziji, a u srednjem Podunavlju pod stalnim pritiskom drže svoje susjede istočnogermanske Gepide s kojima su, kao i Bizant, u neprijateljskim odnosima. Pod carem Justinom II. (565.–578.) potpora Langobardima slabi pa su oni u ratu protiv Gepida prisiljeni potražiti nove saveznike. Pronalaze ih u nomadskim Avarima kagana Bajana (prije 562. do 582.) kojima će, unatoč briljantnoj pobjedi nad Gepidima 567. godine samo godinu dana kasnije prepustiti svoj dio Panonije te predvođeni legendarnim kraljem Alboinom (560.–572.) krenuti u osvajanje bizantske Italije.

Ščitarjevo
nalazi iz
ratničkog
groba
oko 550. g

- A Rekonstrukcija štita langobardskog ratnika
- B Koplje željezo
- C Pojasna predica srebro
- D Pojasna predica srebro

A

B

C

D

Arheološki podaci temeljeni ponajprije na istraživanjima groblja pokazuju da su u zaposjednutoj Panoniji Langobardi naselili jedino područja ranije nastanjena od njihovih germanskih pretходnika (Istočni Goti, Svebi) izbjegavajući naseljavanje na područjima u kojima se u većem broju zadržalo provincijalno rimsko stanovništvo (Romani). Pritom su pažnju radije usmjerili na gradove, naselja i utvrde uzduž ili u blizini dunavske granice (*limes*), a u unutrašnjosti prema sličnom obrascu obično su se naseljavali uz prometnice nastojeći kontrolirati strateški važne pozicije i cestovne pravce.

Za razliku od arheološki vrlo dobro istraženih područja sjeverne Panonije (*Pannonia Prima* i *Valeria*), o langobardskom zaposjedanju južnopanonskih područja južno od Drave i Save (*Pannonia Savia*) još je uvijek vrlo malo arheoloških pokazatelja. U tom smislu kao značajan i važan ističe se nalaz iz Ščitarjeva nedaleko od Velike Gorice, rimskodobnog grada *Andautonie*, gdje je 2007. godine otkriven grob muškarca visokog oko 185 cm, 35–40 godina starog i s opremom uobičajenom za grobove langobardskih ratnika iz vremena oko sredine 6. stoljeća i kasnije: željezno koplje, štit (sačuvan željezni umbo), željezni mač (slabo sačuvan) i nož (?) te jedna srebrna i jedna brončana pojasna predica.

5.-7. stoljeće

Car Teodozije 395. godine razdijelio je Rimsko Carstvo svojim dvama sinovima dodijelivši starijem Arkadiju (395.–408.) istočni dio Carstva s Konstantinopolom, a mlađem Honoriju (395.–423.) zapadni dio Carstva s Rimom i Ravenom. Ubrzo po uspostavljanju Zapadno Rimsko Carstvo se počelo rastakati i do 480. godine, kada u Dalmaciji umire posljednji legitimno postavljeni zapadnorimski car Nepot, ostalo je bez Britanije i Hispanije, velikih dijelova Galije i Afrike te dijelova Panonije. Istočno Rimsko Carstvo je u međuvremenu uspjelo opstati unatoč mnogobrojnim problemima s kojima se neprestano susretalo te se u vrijeme careva Leona I. (457.–474.) i Zenona (474./476.–491.), određujući cara koji će vladati Zapadno Rimskim Carstvom, predstavilo, a zatim i postalo skrbnikom ideje jedinstvenog Carstva. Otad pa nadalje Istočno Rimsko Carstvo — u historiografiji poznatije kao Bizant ili Bizantsko Carstvo — svoju je teritorijalnu, političku i ideološku povezanost s nekadašnjim područjima Zapadno Rimskog Carstva temeljilo na povijesnom naslijeđu, društvenim sadržajima i religijskim vrijednostima formalno-pravno kodificirajući te svoje stavove i htijenja pothvatom nazvanim *Renovatio imperii* ili Rekonkvistom cara Justinijana (527.–565.). Do tog vremena nekadašnja carska područja na Zapadu velikim su dijelom već bila u vlasti germanskih kraljevstva pa samim time i zauvijek izgubljena. Stoga je učinkovita obnova bila izvediva jedino u sredozemnim područjima nekadašnjeg carskog Zapada. Ondje je rekonkvista dobrim dijelom uspješno provedena pripojenjem istočnogotske Italije s Rimom, vandalske i maurske priobalne Afrike s Kartagom, Sicilije, Sardinije i Korzike te znatnih područja s obiju strana Gibraltara. Rekonkvistom je 535.–537./538. godine bilo obuhvaćeno i gotovo čitavo područje današnje Hrvatske, kako krajevi u priobalju i njezinu zaleđu (*Histria* i *Dalmatia*) tako i udaljenija područja u njenom kontinentalnom dijelu (*Pannonia Savia*), dotad u sastavu kraljevstva Istočnih Gota, dok su istok Hrvatske i Srijem (*Pannonia Sirmiensis*) sve do 567. godine ostali u okvirima Kunimundova gepidskog kraljevstva.

Igla s glavom
u obliku ptice
pjevice
bronca
Solin
5.–6. st.

Arheološki nalazi ranobizantskog razdoblja ponajviše su vezani uz veća provincijska urbana središta (*Solin/Salona*, *Vid/Narona*, *Sisak/Siscia*, *Osijek/Mursa*) ili pak uz utvrđenja na dunavskom limesu (*Novi Banovci/Burgenae*, *Surduk/Ritium*). Među prikupljenim predmetima u zbirci se ističu rijetki primjerci ranobizantske bojne opreme (kacige tipa *Baldenheim* i tipa *Narona*). No mnogo su češći nalazi raznovrsnog nakita za glavu među kojima se ističe nekoliko izuzetnih zlatarskih izrađevina (naušnice košarastog tipa), zatim nakit za prsa među kojima je dosta predmeta s prepoznatljivom starokršćanskom simbolikom (fibule u obliku ptice, fibule u obliku križa), slijedi nakit i ukrasi za odjeću (ukrasne igle, privjesci, pojasne kopče, pojasni jezičci), a rijetki su, ali zanimljivi i nalazi pojedinih utilitarnih predmeta (novčarski i trgovački utezi).

A

A Naušnice s košarastim privjeskom
zlatno, biser
druga pol. 6. st.
Umlijanović,
Sisak,
Dalmacija

B Trgovački uteg,
težina 3 unce
bronca, srebro
Solin, 6. st.

C Fibula u obliku križa
srebro
Sisak
druga pol. 6. st.

D Fibula u obliku ptice grabljivice
raširenih krila
bronca
Sisak, 6. st.

E Pojasni jezičac
bronca, staklo
Sisak
6. st.

F Pojasna kopča
(tip *Korint*)
bronca
Sisak
sredina do kraj 7. st.

G Novčani uteg,
težina 1 zlatnik/
nomisma, oznaka N
bronca
nepoznato nalazište
6. st.

B

C

D

E

F

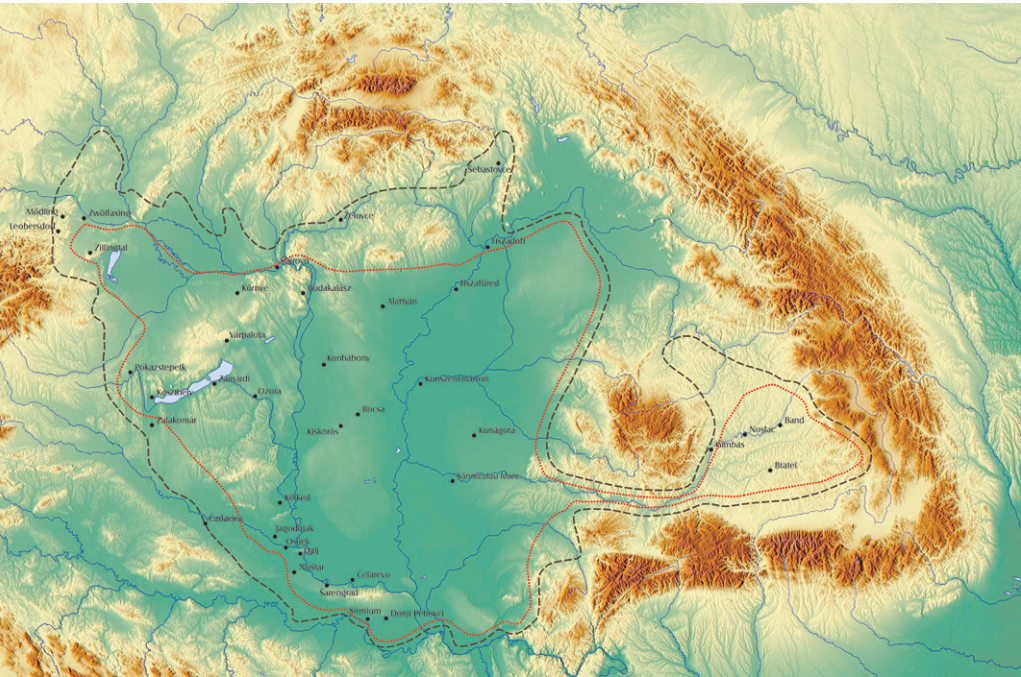

G

(posljednja trećina 6. do kraja 8. i početka 9. stoljeća)

Sredinom 6. stoljeća na bizantskim granicama u donjem Podunavlju pojavljuju se Avari, azijski nomadi nepoznatog porijekla i etno-lingvističke pripadnosti, s namjerom da se trajno nastane na bizantskom području današnje sjeveroistočne Bugarske. Ne uspijevajući da za tu nakanu pridobiju bizantskog cara Justinijana okreću se Panoniji u kojoj su već duže vrijeme (od 548. g.) trajali sukobi Gepida i Langobarda. U savezu s Langobardima Avari pobjeđuju Gepide 567. godine, a kada godinu dana kasnije Langobardi odlučuju napustiti Panoniju i odseliti u sjevernu Italiju Avarima se nenadano pruža prilika koju spremno koriste — svoju

panonsku stečevinu u zemlji Gepida proširuju i na područja rimskodobne Panonije kojima su dotad vladali Langobardi uspostavivši tvorevinu povijesno poznatu kao Prvi avarski kaganat, arheološki ranoavarsko i srednjoavarsko razdoblje. Ondje, kako to pokazuju povijesni izvori, a potvrđuju arheološki nalazi, ustrojavaju hijerarhijski dominantno društvo elite nomadskih ratnikakonjanika kojima su se dragovoljno ili stoga što su na to bili prisiljeni pridružili i drugi nomadski narodi (Sabiri, Kutriguri, Onoguri, Bugari), u pojedinim od Avara zaposjednutim krajevima već prisutni, ali i novopridošli Slaveni, ne baš malobrojni ostaci transilvanijskih i panonskih Germana (Gepidi, Langobardi i dr.) te od ranije u Panoniji zaostalo ili s Balkana dovedeno tek zarobljeno romansko stanovništvo. U vremenu od 568. do 626. godine aktivnosti Avara okrenute su gotovo isključivo ratu sa i protiv Bizanta u kojem su ponajprije stradavali pogranični gradovi i utvrde (*Sirmium*, *Singidunum* i dr.), a zatim i mnoga naselja i mjesta u unutrašnjosti Balkana. Arheološki pokazatelji sve očiglednije pokazuju da su se u pozadini ratnih zbivanja na područjima zaposjednutima od Avara cijelo vrijeme događala naseljavanja, preseljavanja ili raseljavanja te grupiranja starosjedilačkog i novopridošlog stanovništva. Ipak, najopsežniji i najznačajniji vojni pohod Avari su poduzeli 626. godine napadajući samo središte Bizantskog Carstva, ali Konstantinopol nisu uspjeli osvojiti. Neuspjeh je na površinu izbacio već neko vrijeme prisutno nezadovoljstvo ulogom kagana i ustrojem kaganata koje je rezultiralo osamostaljivanjem pojedinih neavarskih skupina unutar kaganata (Bugari), ali i onih naseljenih na njegovoj zapadnoj i južnoj periferiji (Slaveni). Nakon burnih previranja slijedilo je razdoblje mirne evolucije avarskog društva otvorenog utjecajima kako onima iz merovinškog kruga zapadne Europe tako i onima koji su dolazili s bizantskog jugoistoka Europe. Neki od tih trendova nastaviti će se i u prijelaznom, srednjoavarskom razdoblju koje završava oko 670./680. godine kada na avarska područja s istoka pristižu nove nomadske skupine tako da na prijelazu 7. u 8. stoljeće već bivaju vidljivima obrisi jednog novog avarodobnog društvenog ustroja, prepoznatog kao Drugi avarski kaganat, arheološki kasnoavarsko razdoblje, o kojem daleko više nego povijesni izvori govore i svjedoče brojni arheološki nalazi. U 8. stoljeću Avari i njihovi susjedi žive relativno miran život s rijetkim sukobima ograničenima uglavnom na bavarsko-slavensko-avarsko razmeđe (oko 713./714. i 744. g.) sve do 788. godine kada dolazi do oštrog avarsko-franačkog srza na sjeveru Italije koji završava porazom Avara. Tri godine kasnije franački kralj Karlo Veliki (771.–814.) započinje rat protiv Avara koji s prekidima traje sve do potpunog raspada Avarskog kaganata 811. godine. Preostali Avari zadržavaju neku vrstu neovisnosti jedino na području istočno od Dunava gdje je avarsko prisustvo posljednji put zabilježeno dvadesetih godina 9. stoljeća.

Područje
rasprostriranja
avarskog
kaganata

•••• AVARSKA
PODRUČJA
U VRIJEME
PRVOG
KAGANATA

--- AVARSKA
PODRUČJA
U VRIJEME
DRUGOG
KAGANATA

Avari, rani Slaveni, Anti i Bizant **(oko 568. do 670./680. g.)**

Najluksuzniji nalazi ranoavarskog razdoblja potječu ponajviše iz grobova pronađenih u Mađarskoj u međuriječju Dunava i Tise što upućuje na zaključak da se upravo ondje potkraj 6. stoljeća nalazilo središte Prvog avarskog kaganata. Isto se može kazati i za nalazima siromašnije grobove običnih ranoavarskih ratnika pa ne začuđuje da je nalaza najranijeg ranoavarskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj zasad otkriveno vrlo malo. Rijetki pojedinačni ranoavarodobni nalazi južno od Dunava potječu iz Srijema i istočne Slavonije i samo se manji broj može dovesti u vezu s Avarima, avarskim ratnicima ili njihovim vojnim aktivnostima (opeka iz Sirmija, konjaničko koplje, trobridne strelice), a veći broj uz druge etničke skupine povezane ili u susjedstvu s Avarima npr. sa Slavenima (lučne fibule, keramičke posude rađene rukom) ili s romanskim stanovništvom živućim u bližem ili nešto udaljenijem avarskom susjedstvu (kalupi za tiještenje, pojedini oblici nakita za glavu ili prsa). Novi val nomadskih došljaka u posljednjim desetljećima 7. stoljeća osnažio je avarske pozicije u Panoniji, ali i izazvao pozornosti avarskih susjeda na merovinškom Zapadu i na bizantskom Jugu. Na oživljavanje bizantskog interesa za zbičvanja u krajevima na južnoj periferiji avarskog kaganata ukazuju srebrni predmeti bizantskih i bizantsko-pontskih obilježja otkriveni kod Čadavice u slavonskoj Podravini.

-
- A** Kalup za tiještenje okova za ukras sedla
bronca
Čitluk
7. st.
  - B** Avarodobne strelice
željezo
Beli Breg (Srbija)
6.–8. st.
  - C** „Slavenska“ lučna fibula
bronca
Zagreb — Stenjevec
posljednja trećina 6. i prva trećina 7. st.
  - D** Naušnica tipa obrnute piramide
zlato
Velika Kladuša (BiH)
druga četvrtina 7. st.

A

B

C

D

Sirmium (Srijemska Mitrovica)

Od dolaska Rimljana u Panoniju *Sirmium* slovi za važno panonsko provincijsko središte: u ranorimskom razdoblju središtem je Donje Panonije, a u kasnorimskom razdoblju Druge ili Sirmijske Panonije te Ilirske prefekture sredinom 4. stoljeća. Od 427. godine pod kontrolom je Istočno Rimskog Carstva, 441. godine osvajaju ga Huni, zatim njime u više navrata tijekom 5. i u 6. stoljeću vladaju Istočni Goti i Gepidi, a nakon sloma gepidskog kraljevstva 567. godine u vlasti je Bizanta. Već 568. godine opsjedaju ga Avari kagana Bajana, ali ga tada ne uspijevaju osvojiti. Petnaestak godina kasnije uspješniji su, ali tek nakon opsade koja je trajala od 580. do 582. godine. Za jedne od tih dviju avarskih opsada nastala je opeka s natpisom urezanim grčkim pismom:

Χρ(ιστὲ) Κ(ύρι)ε. Βοήτι τῆς πόλεος κ'ἔρυξον τὸν Ἄβαριν κὲ
πύλαξον τὴν Ῥωμανίαν κὲ τὸν γράψαντα. Ἄμην

[*Kriste Gospodine, pomozí gradu, zaustavi Avarina,
zaštiti Romaniju i onog koji je ovo napisao. Amen.*]

Opeka
s natpisom
glina
Srijemska Mitrovica
(Srbija)
568. ili 582. g.

ΚΕΒΡΤΗΤΗ ΟΥ
ΛΕΥΚΕΡΥΣΟΝΤΟΝ ΟΥ

ΚΕΡΥΝΔΟΝΤΗΡΩ
ΑΜΗΝ

Čađavica, skupina slučajno pronađenih predmeta (nakit) — pojedinačni grob, groblje ili skupni nalaz?

U blizini sela Čađavica otkrivena je u ljeto 1929. godine skupina srebrnih predmeta — par zvjezdolikih naušnica, privjesak za ogrlicu, torkves, pojasna kopča i okov za pojas, tri pojasna jezičca i par narukvica. Predmeti su rad vrsnih majstora, izrađeni od kvalitetnog srebra pa se smatra da su rad neke od vodećih bizantskih zlatarskih radionica. Sastavom su im najbližnja dva skupna nalaza srebrnih predmeta, jedan iz Zalesja u jugozapadnoj Ukrajini, a drugi iz Zemianskog Vrbovoka u južnoj Slovačkoj zbog kojih se nalaz iz Čađavice datira u treću četvrtinu 7. stoljeća te povezuje, prema jednim, s dolaskom novih nomadskih skupina i naseljavanjem Slavena.

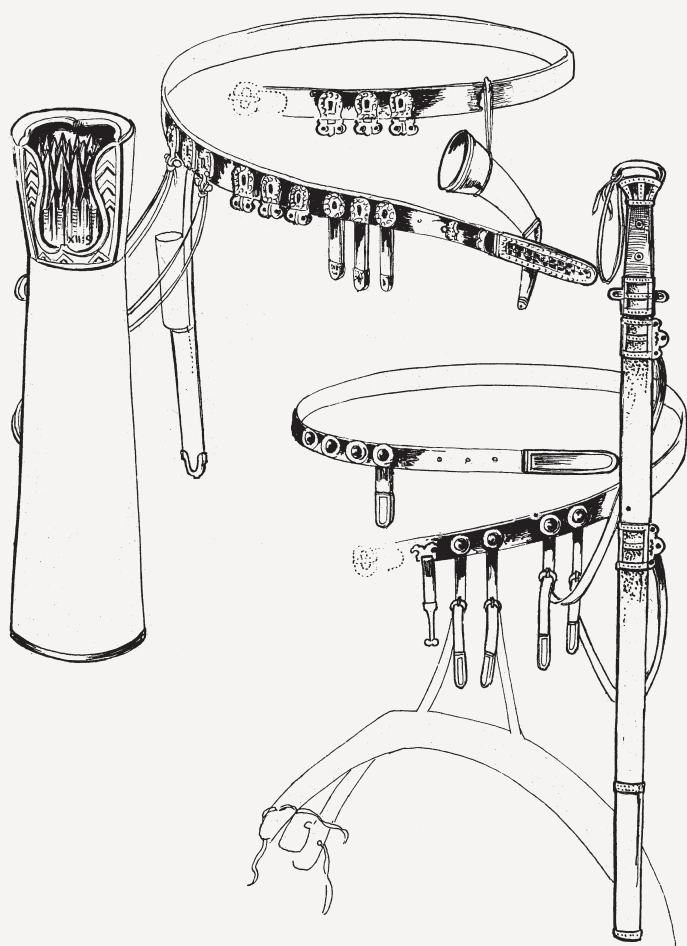

Nalazi
nakita
i dijelova
nošnje
iz grobnog
ili skupnog
nalaza
srebro,
pozлата,
staklo
Čađavica
treća četvrtina
7. st.

Rekonstrukcija
pojasa i vojne
opreme avarskog
dostojanstvenika
6. / prva pol. 7. st.

Avari i avarodobni Slaveni srednjoavarskog i kasnoavarskog razdoblja (oko 670./680. do oko 800. g.)

O ustroju i uređenju avarskog društva kao i o životu, vjerovanjima i društvenim odnosima među etnički i kulturno heterogenim stanovništvom avarskog kaganata najviše podataka pružaju nalazi prikupljeni istraživanjima avarodobnih grobova kojih je na zaposjednutim avarskim prostorima u Panoniji i okolnim krajevima otkriveno više od šezdeset tisuća. Smatra se da barem jedna trećina tih grobova pripada ranoavarskom i srednjoavarskom razdoblju, ali je u kontinentalnoj Hrvatskoj u međuriječju Save i Drave, poglavito u istočnoj Slavoniji i Srijemu, zasad otkriven i istražen vrlo malen broj. Unatoč tomu nalazi pružaju sliku podudarnu onoj u drugim dijelovima kaganata u smislu strukture groblja, običaja i načina pokopavanja te grobnih priloga zatečenih u grobovima koji su, u nedostatku povijesnih podataka, uobičajeni pokazatelji društvenog položaja i uloge pojedinca ili skupine u avarodobnoj lokalnoj ili široj zajednici. Na područjima pod kontrolom kaganata registrirani su pojedinačni ukopi avarodobne elite, manja porodična ili klanska groblja te naseobinska groblja s više stotina, a ponekad i s više tisuća grobova, ova potonja obično u neposrednoj blizini naselja. Pokojnici su najčešće polagani u pravokutno ili ovalno iskopane rake — u Potisju su česti i neki složeniji oblici grobova (tuneli, niše, stepeničasti dodaci) — čija je veća dubina u ranijim avarskim razdobljima odražavala viši društveni status pokojnika. Posebno su duboki ukopani grobovi sa stijenama obloženima drvetom namijenjeni ukopu konjanika i njegova konja, a nije rijetko ni polaganje pokojnika u drvene sanduke izdubljene u deblu ili sastavljene od dasaka ponekad učvršćenih željeznim klamfama ili čavlima. U kasnoavarskom razdoblju učestalo je i polaganje pokojnika na pogrebne ležaljke s kojima potom bivaju zajedno pokopani što upućuje na ceremonijalni karakter i složenost avarskih pogrebnih običaja, štovanje mrtvih i vjeru u neke od oblika zagrobnog života. Mrtvi su shodno svojoj dobi i društvenom položaju, pokapani odjeveni u svojoj najsvečanijoj odjeći opremljeni kada su u pitanju muški pokojnici svojim najvrjednijim pojasnim garniturama, oružjem i bojnomo opremom kojom su se služili (sablja ili mač, luk, tobolac, strelice, koplje, bojna sjekira), alatima kojima su se koristili (sjekire-bradve, kresiva, noževi i dr.) te nakitom i ukrasima kojima su se kitili. Ženski grobovi sadržavali su ponajprije nakit za glavu, prsa i ruke od plemenitih i neplemenitih metala (različiti oblici naušnica, ogrlice od različitih i raznobojnih perli, narukvice, a rijetko i prstenje) te predmete koji su služili kao ukrasni ili funkcionalni elementi nošnje (kopče, privjesci, agrafe i dr.) ili su ju upotpunjavali iz nekog drugog razloga (amuleti i talismani). U grobove je bilo uobičajeno prilaganje hrane i pića od kojih su ostale sačuva-

ne kosti (govedo, ovca, koza, svinja, kosti peradi) i keramičke posude (lonci, vrčevi, amfore), a među svjedočanstva različitih oblika praznovjerja svstavaju se nalazi bojanih jaja, starog novca, oštarih premeta, kresiva i dr. S obzirom na multietnički karakter oba avarska kaganata na avarodobnim grobljima uočavaju se u sastavu grobnih priloga, njihovu razmještanju u grobu i prepoznatim grobnim običajima elementi moguće etničke pripadnosti pokojnika u smislu atribucije istih, germanskim, starosjedilačkim ili slavenskim populacijama, od kojih ova posljednja jedina biva prepoznatljivom i u kasnoavarskom razdoblju.

Dijelovi
pojasne
garniture
iz uništenog
groba
bronca
Dalj — Bogaljevci
8. st.

Pokop konja na avarodobnim grobljima u Panoniji

Povijesni izvori krajem 6. ili početkom 7. stoljeća spominju brojne detalje vezane uz avarsko konjaništvo koje je uvježbavano već od rane mladosti zbog čega je razumljiva bliskost i povezanost avarskog konjanika i njegova konja (*Strategikon*, XI/2). To potvrđuju brojni primjeri pokapanja konjanika i konja na avarodobnim grobljima diljem Panonske nizine prakticirani u obama avarskim kaganatima i svim avarodobnim razdobljima. Najveća raznolikost u pogrebnom ritusu koji uključuje ukop konja zabilježena je u ranom i srednjoavarskom razdoblju, tj. u vremenu od 568. do oko 670./680. godine (spaljivanje, konjanik i konj u istom grobu ili s dijelovima konja, konj sam, konjski skelet preko ljudskog skeleta, konjanik i konj u grobnoj komori, ljudski skelet sa dva ili više konja). U kasnoavarskom razdoblju osim rijetkih izuzetaka uvriježio se ukop konja s pripadajućom opremom (žvale, dijelovi orme, sedlo s okovima, stremeni), koji je u grob položen uz konjanika u pravilu opremljenog bojnomo opremom (sabljka, koplje, bojna sjekira i dr.). U ovom razdoblju nisu rijetki ni ukopi konja uz žene ili djecu.

Osijek — Zeleno polje

Avarodobno groblje u Osijeku vjerojatno se nalazilo istočno od rimskodobnog Osijeka (*Mursa*). Ondje su oko 1900. godine u nepoznatim okolnostima nađeni predmeti pripisani ranoavarskom konjaničkom grobu srednjoavarskog razdoblja s djelomično sačuvanim dijelovima pozlaćene pojasne garniture konjanika ukrašene zarezanom pletenicom i tiještenim ukrasima konjske orme.

A

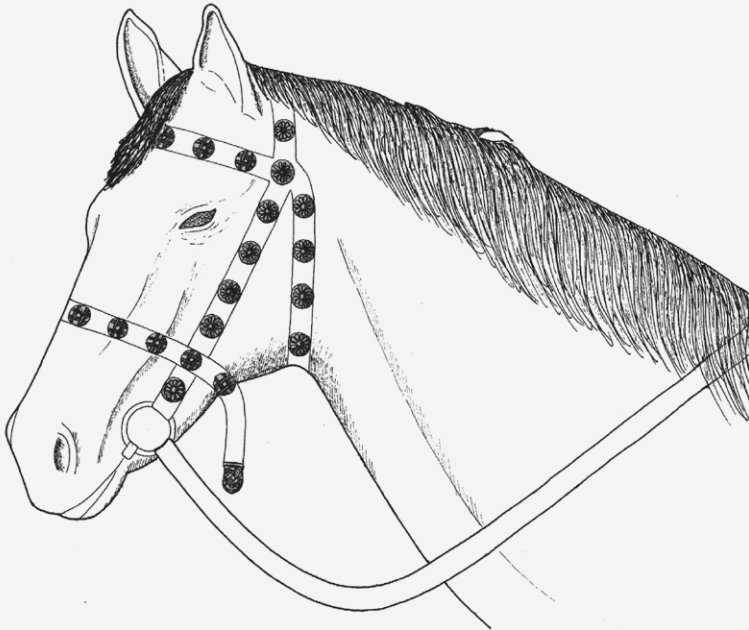
Osijek
(Zeleno polje?)
nalazi iz
uništenog
konjaničkog
groba
druga trećina 7. st.

- A Stozaste rozete
bronca, pozlata
- B Okovi pravokutnog oblika,
pojasni jezičac
bronca, pozlata
- C Rekonstrukcija ukrasa
konjske orme

B

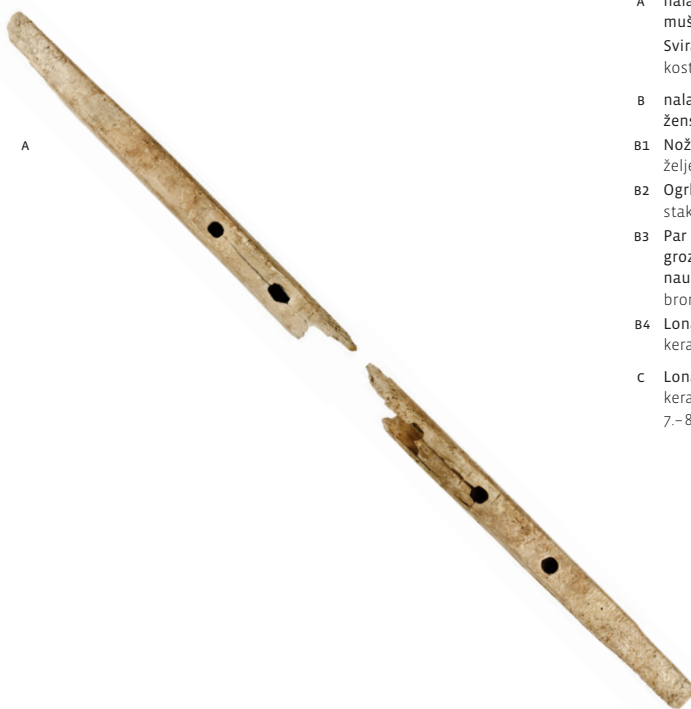

C

Bijelo Brdo — Bajer

Bijelo Brdo nalazi se 15 km istočno od Osijeka tik uz staro korito rijeke Drave smještene 1,5 km sjevernije. Uz samu obalu starog korita (Bajer) otkriveni su i 1948. godine u dva navrata istraživani ostaci vrlo oštećenog avarodobnog groblja s rijetkim ranoavarskim (dva groba) i pretežito kasnoavarskim ukopima posljednje trećine 7. i 8. stoljeća. Ustanovljeno je 66 grobova, ali su arheološki istražena 64 groba s nalazima koje sačinjavaju predmeti dnevne upotrebe (noževi, pršljen, kresivo, šilo), oružje (dijelovi refleksnog luka, strelice, bojne sjekire) i konjska oprema (žvale, razvodnici orme, stremenj, okovi sedla), nakit za glavu i prsa (naušnice, ogrlice od staklenih perli, privjesci), dijelovi odjeće (predice i jezičci pojasa), keramičke posude (vrčevi, lonci, zdjela) te izuzetan i rijedak primjerak muzičkog instrumenta (frula). Osim spomenutog, najznačajnijim nalazima smatraju se oni iz dvaju ranoavarskih grobova (konjanički gr. 49 i ženski gr. 2) te slučajni nalaz kasnoavarskog jezičca tipa Hohenberg-Záhony.

Bijelo Brdo — Bajer

- A nalaz iz muškog groba
Svirala
kost ždrala
- B nalazi iz ženskog groba
- B1 Nož
željezo
- B2 Ogrlica od perli
staklo
- B3 Par grozdolikih naušnica
bronca, staklo
- B4 Lonac
keramika
- C Lonac
keramika
7.–8. st.

B1

B2

B3

B4

C

Zagreb — Kruge

U Zagrebu na Krugama slučajno je 1911. godine na položaju zvanom Prudište Štrbac otkriven skeletni grob s nalazom sjekire i lonac. S iskopavanjima je zatim nastavio Arheološko-historijski odjel Hrvatskog narodnog muzeja (danas Arheološki muzej u Zagrebu) iskopavši još tri groba, dva bez nalaza (gr. 2 i 3) te još jedan s nalazima bogati konjanički grob kojem pripadaju naoružanje i dijelovi nošnje ratnika te oprema njegova konja (gr. 4). Za ukope na Krugama se pretpostavlja da pripadaju posljednjoj četvrtini 8. ili čak prvoj četvrtini 9. stoljeća. Nažalost, točan položaj ovog za hrvatsku povijest izuzetno važnog nalazišta nije ni do danas ustanovljen.

Zagreb — Kruge
oprema
konjanika i konja

- A Koplje
četvrtastog
presjeka, detalj
željezo,
bronca,
drvo
- B Saks, jednobridi
željezo
- C Žvale
željezo
- D Pojasni jezičac
bronca
- E Razlabljivač
kost
- F Oplata
refleksnog luka,
gornji dio
kost
- G Kopčica
četvrtastog oblika
s U-okovom
bronca
- H Par stremena
željezo

B

C

D

E

F

G

H

U Novom Čiču, mjestu 4 km jugoistočno od Velike Gorice, 1962. godine prigodom proširenja površine za eksploataciju šljunka na šljunčari Ježevo otkriveni su skeletni ukopi s nalazima pripisanima ranom srednjem vijeku. Za dva skeletna ukopa kaže se da su tom prigodom uništeni, a od „trećega da se sačuvala mala željezna bojna sjekira i glinena posuda tipa gradišne keramike“ (gr. 1). Prema iskazu očevidaca kaže se također da je skelet „ležao u običnoj zemljanoj raci, ispružen na leđima, orijentiran zapad (glava) – istok (noge)“. U jedinom arheološki istraženom grobu s lijeve strane glave zatečena je keramička posuda, a na nogama skeleta polovina životinjske glave u svojstvu poputbine. Grobovi su datirani na kraj 8. stoljeća ili oko 800. godine.

Novo Čiče —
šljunčara
Ježevo
grobní nalazi

- A Lonac
keramika
  - B Sjekira
željezo
- kasno 8. st.

Nalaz tipa Hohenberg-Záhony i predmeti nakitnog stila Blatnica (druga pol. 8. i rano 9. st.)

Tipom Hohenberg, prema austrijskom mjestu Hohenberg u sjevernoj Štajerskoj gdje su 1894. godine pronađeni, navodno zajedno s ranosrednjovjekovnim mačem tipa Manheim, nazvani su pojasni jezičci luksuzne pojase garniture italo-bizantskog porijekla izrađeni od pozlaćene mjedi i datirani u sredinu 8. stoljeća. Prema ovima, izrađivale su se — po jednim u približno istom, po drugima u kasnijem 8. stoljeću — njihove malobrojne kasnoavarske inačice među kojima se kvalitetom ističe primjerak iz Szahónya u sjeveroistočnoj Mađarskoj. Sličnih jezičaca otkriveno je u Mađarskoj još nekoliko, a iz Hrvatske potječu barem dva: jedan s groblja Bijelo Brdo–Bajer na istoku Slavonije, a drugi s Bribirske glavice u Dalmaciji, oba slučajni nalazi i oba izrađena od pozlaćene bronce.

- C Pojasni
jezičac
bronca
pozлата
- Bijelo Brdo —
Bajer
kraj 8./poč. 9. st.

Nakitni stil Blatnica ime je dobio prema Blatnici kraj Martina u Slovačkoj, iz čije okolice potječe skupina raznolikih ranosrednjovjekovnih predmeta, za koje se dugo mislilo da su pripadali inventaru groba slavenskog ratnika pokopanog oko 800. godine. Kao navodni grobni nalaz nabavljen za Narodni muzej u Budimpešti osamdesetih godina 19. stoljeća, sve donedavno smatran je značajnim jer je sadržavao izradevine vremenski različitih ukrasnih obilježja: kasnoavarske (okovi i kuglasta dugmad), ranokarolinške (mač tip D s bogato ukrašenom drškom i dijelovi ovjesa) i lokalne slavske (okovi konjske orme). Kasnoavarski lijevani okovi konjske orme blatničkog nalaza (7 kom.) ukrašeni su urezanim palmetama ili polupalmetama na punciranoj podlozi, osebujnim ukrasnim motivom koji je brojnim primjerima zastupljen na kasnoavarskim nalazištima u Slovačkoj, u sjeverozapadnoj i južnoj Mađarskoj, u istočnom srbijanskom Srijemu te u istočnoj Hrvatskoj, a sporadično i u drugim dijelovima Hrvatske (Zagorje, Lika, Primorje).

- D Pojasni
jezičac
trapezastog
oblika,
jednodijelni
bronca
Velika
Hrvatska
- E Okov
štitastog
oblika
bronca
Lika

A

B

C

D

E

Kasnoavardobna groblja (druga pol. 8. i rano 9. st.)

Velika Gorica — Visoki Brijeg

U Velikoj Gorici na položaju Visoki Brijeg otkriveno je 1908. godine groblje s kontinuitetom ukopa od pretpovijesti do ranog srednjeg vijeka. Od 67 grobova koliko je ondje iskopano u vremenu od 1908. do 1927. godine ranosrednjovjekovna pripadnost pouzdano je utvrđena za pet skeletnih grobova od kojih u samo jednom nije bilo nalaza. Među nalazima ističu se keramičke posude, vjedrica sa željeznim okovima i drškom, različiti oblici željeznih sjekira, strelice u obliku lastinog repa, ogrlica od perli i rijedak jednodijelni srebrni jezičac s prikazima grifona na jednoj i krugolike vitice na drugoj strani. Groblje je datirano u posljednju četvrtinu 8. i prvu četvrtinu 9. stoljeća.

Velika Gorica — Visoki Brijeg

- A Nalazi iz ženskog groba
- A1 Ogrlica od perli staklo
- A2 Vjedrica drvo, željezo rekonstrukcija
- A3 Sjekira željezo
- B Nalazi iz muškog groba
- B1 Sjekira željezo
- B2 Strelice u obliku lastinog repa željezo
- B3 Trobridna strelica željezo
- B4 Pojasni jezičac srebro

B1

B2

B3

B4

Brodski Drenovac — Plana

Na položaju Plana u Brodskom Drenovcu istraženo je 1952. i 1953. godine dijelom već uništeno ranosrednjovjekovno groblje. Ustanovljena su 32 groba od koji tri s konjaničkim ukopima, dva s ukopom glave bez tijela te jedan s tragovima masakriranja i odrublivanja glave. Uz pokojnike se obično prilagala hrana na što upućuju nalazi kostiju domaćih životinja te kokošjeg jaja. Nalaze sačinjava oružje (sablja, palaš, noževi), konjska oprema (žvale, stremeni), velik broj keramičkih posuda (uz jedan primjer sekundarne upotrebe rimskodobnog vrča), nakit za glavu, vrat i ruke (naušnice od žice, jednostavne karičice i karičice s koljencima sa ili bez staklenog privjeska, O-karičice, karičica s višestrukim S-završetkom, ogrlice od perli, narukvice, prsteni), predmeti dnevne upotrebe (iglenik) te ukrasi pojasa (propeler-okov, okovi na proboj i okov nakitnog stila Blatnica) — predmeti koji ukazuju na avarslavensku kulturnu pripadnost kasnoavarskog i ranoslavenskog razdoblja, posljednje četvrtine 8. i prve polovine 9. stoljeća.

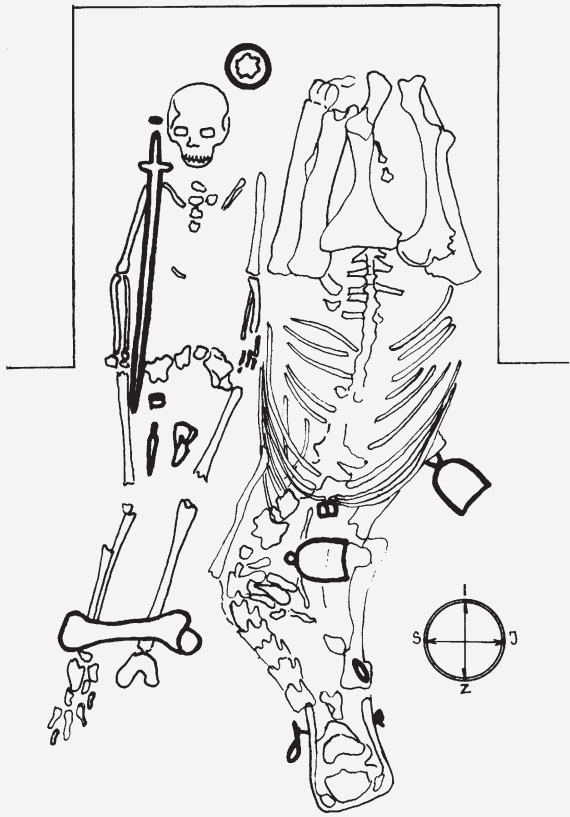

Brodski Drenovac — Plana

- A Sablja, detalj
željezo
- B Crtež
konjaničkog
groba
- C nalazi iz
ženskog groba
- C1 Pojasni okov
na proboj
bronca
- C2 Iglenik
kost
- C3 Ogrlica od perli
staklo
- C4 Vjedrica
rekonstrukcija
drvo, željezo

A

B

C1

C2

C3

C4

**RANI
SREDNJI
VIJEK U
KONTINENTALNOJ
HRVATSKOJ**

9.-12. stoljeće

Kulture
ranih Slavena
u srednjoj i
istočnoj Europi
u drugoj trećini
6. stoljeća

- PRAŠKO-KORČAKOVSKA
KULTURA
- KOLOČINSKA
KULTURA
- PENKOVSKA
KULTURA
- AVARSKO
PODRUČJE
U VRIJEME
PRVOG
KAGANATA
- GRANICA
BIZANTSKOG
CARSTVA

Rani Slaveni — svjedočanstva slavenske prisutnosti i naseljavanja (6.–8./9. st.)

Ranim Slavenima nazivaju se pripadnici etnički i jezično srodnih rodovskih zajednica koji se iz Zakarpaća, gdje su u vrijeme Seobe naroda naseljavali područja istočno od gornjeg toka rijeke Elbe, Visle i južnog Buga do Pripjata, Dnjestra i srednjeg Podnjeprov-lja, sele i prema jugu, postupno zaposjedaju sjeverne dijelove Karpatske kotline. Njihova pojava i pojava njihove Praško-korčakovske kulture na tim područjima u posljednjoj četvrtini 5. stoljeća podudara se s isto tako postupnim uzmicanjem germanskih naroda Langobarda i Gepida tijekom prve polovine 6. stoljeća, prvih iz sjevernih dijelova Karpatske kotline na područja južno od Dunava, a drugih u središnje dijelove Transilvanije i Potisja. Već sredinom 6. stoljeća bizantski pisci Jordanes i Prokopije bilježe etnonim tih doseljenika koje nazivaju *Sklabenoi/Sclaveni*, opisujući ne samo događaje uz njih vezane nego i neke za njih uobičajene značajke, običaje i oblike društvenog ponašanja. U istom razdoblju uz Praško-korčakovsku kulturu, arheološki su prepoznatljive još dvije, u mnogo čemu srodne, istočnoeuropske ranoslavenske kulturne skupine: istočnija Penkovska kultura (Anti) te sjeveroistočnija Koločinska kultura. Do sredine 7. stoljeća kulturom Ranih Slavena obuhvaćeni su prostori od Bjelorusije i Ukrajine na istoku do srednje Njemačke i Donje Austrije na zapadu Europe te od Baltika na sjeveru do Jadranskog i Egejskog mora na jugu Europe.

Arheološko poznavanje Praško-korčakovske kulturne skupine uključuje organizaciju naselja, način izradbe, oblike i uređenje nastambi, pogrebne običaje, prostorne odnose naselja i groblja te najučestalije sastavnice materijalne kulture kao što su npr. neukrašena ručno rađena keramika (posude niskog vrata, pekači), lučne fibule, ogrlice i dr. Naselja ranih Slavena otvorenog su tipa (neutvrđena) i smještena obično u blizini ili na obalnim terasama vodotoka. Sačinjavaju ih poluukopane nastambe malih dimenzija, ponajviše četvrtastog ili pravokutnog oblika, tj. kuće poznate kao poluzemunice (4–20 m²) koje su mogle zadovoljiti tek osnovne potrebe obitelji u najužem smislu riječi. U nekom od kutova poluzemunice, obično u onima nasuprot ulazu, sagrađeno je u ranijim razdobljima kameno ognjište, a kasnije sve češće ili pak isključivo ognjište od gline. Osim poluzemunica u naselju se nalazio otvoren središnji prostor namijenjen okupljanju i zajedničkim ili ceremonijalnim aktivnostima, a odvojen od ovog, ali i od stambenog dijela naseobine, prostor namijenjen proizvodnim djelatnostima. Utvrđivanje ranoslavenskih naselja započelo je u 9. stoljeću i to, čini se, ponajprije u krajevima Zapadnih Slavena.

Uvriježeno je mišljenje da su u vremenu od 5. do 8./9. stoljeća Slaveni uglavnom spaljivali svoje pokojnike. Smatra se također da je taj običaj kod Južnih Slavena (npr. Hrvati) prestao nešto rani-

je zahvaljujući utjecaju kristijaniziranog autohtonog romanskog stanovništva, a da su u krajevima pod kontrolom Avara Slaveni uglavnom prihvatili i koristili avarski način pokapanja pokojnika (npr. dio donjopanonskih Slavena). Unatoč pojedinim očividno preuzetim običajima kao i vlastitom evidentno podređenom položaju unutar avarske države Slaveni su, čini se, ipak uspjeli ostvariti neku vrstu dovoljno kvalitetnog suživota koji je omogućio da baš njihov jezik postane *lingua franca* raznorodnih etničkih populacija nastanjenih u Avariji. Propašću Avarije krajem 8. i početkom 9. stoljeća na svjetlost dana izašla su imena pojedinih slavenskih skupina od kojih će neka opstati i s vremenom vlastitim imenima obilježiti suvremene narode jugoistoka Europe.

Naseobinski nalazi keramike karakteristični za Rane Slavene kasnog 6. i prve polovine 7. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj još uvijek su vrlo rijetki i, zasad, ograničeni na svega nekoliko nalazišta na sjeverozapadu Hrvatske (Jakopovec — Blizna, Varaždin — Brezje, Šemovec — Šarnjak) i u okolici Velike Gorice (Petrovina). Češći su nalazi i nalazišta kasnijeg 7. i 8. stoljeća kojih je u kontinentalnoj Hrvatskoj u posljednjih desetak godina otkriveno i istraženo znatno više.

Velika Gorica — Pleso / Zračna luka

Zbog rekonstrukcije i proširenja Zračne luke Franjo Tuđman Zagreb, ujesen 2013. godine provedeno je zaštitno arheološko istraživanje na tri pozicije na prostoru planiranog putničkog terminala. Ustanovljeni su naseobinski ostaci iz razdoblja brončanog doba, mlađeg željeznog doba i ranog srednjeg vijeka. O ranosrednjovjekovnom naselju svjedoči svega sedam plitko ukopanih objekata te ostaci kupolaste peći, koja se nalazila dvadesetak metara južnije od skupine ovih objekata. Njihov raspored uklapa se u obrazac ranosrednjovjekovnih slavenskih naselja koja se sastoje od nekoliko manjih skupina poluukopanih objekata. Nalazi se najvećim dijelom sastoje od keramičkih ulomaka koji pripadaju loncima ukrašenih uobičajenim inačicama češljastih valovnica te snopovima horizontalnih linija, odnosno kombinacijama ta dva ukrasa, a sačuvan je i jedan rubni ulomak pekača — plitke posude kružnog oblika. Rijedak nalaz predstavlja ulomak trodijelnog koštanog češlja s dva reda zubaca. Ovo djelomično istraženo naselje datira se u razdoblje od kraja 7. do oko sredine 8. stoljeća.

Velika Gorica —
Pleso

- A Ulomak
češlja
kost
- B Lonac
keramika

A

B

Franci i južna Panonija — utjecaji, prisutnost i arheološki tragovi (posljednja trećina 8. do prvih desetljeća 10. st.)

Franci,
Avari
i Bugari
oko 800. g.

Franački interes za panonske prostore na čijem jugu su područja današnje kontinentalne Hrvatske prepoznatljivim postaje ako već ne krajem vladavine Pipina Malog (751.–768.), utemeljitelja loze Karolinga, onda zasigurno ranih godina vladavine njegova daleko slavnijeg sina i nasljednika Karla Velikog (kralj 768.–800.; car 800.–814.). Da bi se do Panonije uopće stiglo trebalo je franačkoj vlasti podvrgnuti prvo Avarima prijateljsko Langobardsko kraljevstvo što je ostvareno 774. godine, a petnaestak godina kasnije i Tasilovo Bavarsko vojvodstvo (788.), zajedno s otprije Bavarskom vojvodstvu podčinjenom Karantanijom slavenskog kneza Boruta (749.–751.) i njegovih nasljednika Gorazda († 752.) i Hotimira († 769.). Likvidacija Langobardskog kraljevstva i franačko izbijanje na sjeverni Jadran uznemirilo je Bizant, a širenjem u pravcu Panonije Franci su zaprijetili Avarima koji su odgovorili savezništvom sklopljenim prvo s Langobardima 744. godine, a potom i s Bavarima 787./788. godine izazvavši time sukobe koji će potrajati i u konačnici 791. godine dovesti do franačkog odgovora širokih razmjera. U ratu s Avarima Franci su težište ratovanja uspješno prenijeli na teritorij Avarije i u pothvatima koji su bili osobito žestoki 795., 796., 799. i 802. godine rat okončali 803. godine pobjedom i zauzimanjem gotovo cijele Panonije (s desne obale Dunava) što je pred carem Karlom Velikim u Regensburgu te iste godine potvrdilo poslanstvo najodličnijih Avara i njihovih pretežito slavenskih saveznika.

Franačko ratovanje i zaposjedanje Panonije rezultiralo je njenim novim upravnim i vjerskim ustrojem, kojim je 803./811. godine Panonija podijeljena na *Gornju Panoniju* sjeverno od rijeke Drave, pripojenu Bavarskoj markgrofoviji i Salzburškoj metropoliji te *Donju Panoniju* južno od rijeke Drave, pripojenu sjevernoitaljskoj Forojuljskoj markgrofoviji i akvilejskoj metropoliji (patrijaršiji). Stabilnost koju je, osim svega, najavljivao i mir sklopljen između Franačkog i Bizantskog Carstva u Aachenu 812. godine bila je kratkog vijeka jer ju je prvo uzdrmla pobuna franačkog vazala kneza Ljudevita 819. do 822. godine u zapadnom dijelu Donje Panonije, a nakon nje 828. godine provala Bugara i zaposjedanje istočnih dijelova Donje Panonije, poglavito područja negdašnje rimskodobne Sirmijske Panonije (Srijem i istočna Slavonija). Teritorijalna podjela Donje Panonije na franački i bugarski dio potrajat će sve do druge trećine ili do oko sredine 10. stoljeća i značajno će utjecati na promjene i dinamiku strukturiranja upravnih i crkvenih ovlasti kako onih tek uspostavljenih tako i onih naslijeđenih iz prethodnih razdoblja.

Sječivo mača
s natpisom
ULFBERHT
(tip K)
Željezo
Prozor —
Gornja Luka
kraj. 8. i
poč. 9. st.

A1

A2

B

- A Medvedička grobni nalaz
- A1 Mač, detalj željezo
- A2 Pojasni jezičac bronca, pozlata kraj 8. st.
- B Koplje s krilcima željezo Dugo Selo druga pol. 8. do početak 9. st.
- C Par naušnica s tri spojena prstenasta obruča srebro Istra druga pol. 9. st.

U ovakvim prilikama oblikovale su se na tlu Hrvatske i već u prvim desetljećima 9. stoljeća postale vidljivima dvije manje-više jasno prepoznatljive ranofeudalne pretežito slavenske zajednice: jedna donjopanonska u drugoj polovini 9. stoljeća poznata kao kraljevstvo među Savom i Dravom (*regnum inter Savum et Dravum*) na hrvatskom sjeveru, a druga u jadranskom priobalju i njegovu zaleđu na današnjem hrvatskom jugu kojom početkom 9. stoljeća vlada Borna (oko 810. do oko 821.), knez Dalmacije i Liburnije (*dux Dalmatiae atque Liburniae*), a samo tridesetak godina kasnije sredinom 9. stoljeća knez Trpimir (845.–864.) koji sebe već tada izrijekom naziva knezom Hrvata (*Chroatorum dux*). Trpimirovi nasljednici u drugoj polovini 9. stoljeća svoj interes usmjeravaju prema područjima sjeverno od dalmatinske Hrvatske što za posljednju četvrtinu 9. stoljeća i prvu trećinu 10. stoljeća potvrđuju nalazi arheološke građe starohrvatskih obilježja otkriveni ne samo na nalazištima u hrvatskoj Posavini (npr. Sisak) već i na nalazištima u susjednoj bosansko-hercegovačkoj Posavini.

Franačko zveckanje oružjem na avarskim granicama koje se ubrzo preobrati u ratni pothvat, uspostavu novog upravnog poretka i intenzivnu kristijanizaciju zaposjednutog prostora ostavilo je traga i među pokretnim arheološkim nalazima s južnopanonskog prostora. Prevladavajući su ovdje nalazi oružja (mač, koplje, sjekira) i vojne opreme (kopče i ukrasi pojasa), predmeti dnevne upotrebe (nož, vjedro) te alati i oruđe (šilo, ralo) dok je nakit malobrojan i, zasad, zapravo vrlo rijedak (prsteni). Predmete u zbirci predstavljaju slučajno pronađeni predmeti (pojedinačni ili skupni nalazi), obično inventari već poprilično oštećenih ranosrednjovjekovnih grobova, među kojima se važnošću i značajem ističu: grobovi ratnika opremljeni mačem i sjekirom, kopčom, okovima i jezičcem pojasa te vjedricom (Zagreb — Podused, Medvedička), pojedinačni nalazi ranokarolinškog mača (Zagreb — Jarun) i kopalja (Gradac — r. Kupa, Dugo Selo — okolica) i dio navodnog skupnog nalaza alata i oruđa (Nartski Novaki). Izvan južnopanonskog prostora kontinentalne Hrvatske važni su nalazi dvaju ranokarolinških mačeva s područja Like, od kojih jedan s natpisom ULFBERHT (Prozor — Gornja Luka, Dabar — Gradina Korač) te par izuzetnih srebrnih sljepoočničarki s tri prstenasta obruča (Istra).

c

Sisak, utvrde (castra) i misijska središta Panonske Hrvatske

Sisak, grad na rijeci Kupi, jedino je kasnoantičko naselje koje pisani izvori bilježeći zbivanja u poslijerimskodobnoj Panoniji Savi nazivaju njegovim starim imenom — *Siscia*. Početkom 9. stoljeća franački izvori (Einhard) tom starom imenu pridodali su naziv *civitas*, klasificirajući ranosrednjovjekovno sisačko naselje urbanim, kršćanskim, potencijalnim ili stvarnim biskupskim središtem te utvrđenim upravnim mjestom jedne šire društvene zajednice. Gotovo cijelo 9. stoljeće Sisak je bio središtem Donjopanonske kneževine, isprva samostalne ili dijelom samostalne, a kasnije vazalne i pod franačkom upravom. U posljednjoj četvrtini 9. i u 10. stoljeću sigurnim je i čvrstim uporištem donjopanonskog kneza Braslava (oko 882. do oko 896.) koje nakon njegova nestanka, smrti ili pogibije u nekoj bitci s Mađarima prelazi u vlast hrvatskih vladara. Za Sisak stvari postaju bitno drugačijima tek smrću hrvatskog kralja Zvonimira († 1089.) poslije koje krajem 11. stoljeća vlast u nekadašnjoj Donjopanonskoj kneževini preuzimaju Mađari. Jedan od prvih političkih poteza tih novih gospodara, zacijelo ne i jedini, bilo je ukidanje sisačke biskupije i stvaranje nove biskupije na Kaptolu u pedesetak kilometara sjevernijem Zagrebu.

Ranosrednjovjekovna arheološka građa s područja grada Siska, za koju se zna ili pretpostavlja mjesto nalaska, nije ni približno tako brojna kao ona iz ranijih razdoblja Seobe naroda (5.–6. st.). Ti raniji, baš kao i nalazi kasnijih avarodobnih razdoblja (7.–8. st.), zasad upućuju na kontinuitet naseljavanja lijeve obale rijeke Kupe, tj. na područje i neposrednu okolicu rimskodobne, kasnoantičke i ranobizantske Siscije. Pokretni nalazi kasnog 8. i 9. stoljeća rijetki su, ali znakoviti jer pokazuju raznolikost utjecaja koji iz hrvatskog priobalja u sisački prostor donose predmete bizantskih obilježja, dok s franačkog zapada pristižu oružje i konjanička oprema. O postojanju neke predromaničke crkve govori kameni ulomak (ili ulomci) oltarne pregrade (te drugi dijelovi crkvenog namještaja), a odnedavno i pojedini ukopi bez nalaza popraćeni ulomcima keramičkih posuda ukrašenih češljastom valovnicom. Četverojagodne naušnice oblikovane prema starohrvatskom modulu pripadaju skupini reprezentativnog nakita nastalog u sisačkim radionicama ili donesenog s hrvatskog juga krajem 9. i u prvoj polovini 10. stoljeća nakon kojeg prevladavajućima postaju nakitni oblici bjelobrdskog kulturnog kruga s kraja 10. i iz 11. stoljeća (S-karičice, lijevane grozdolike naušnice s parom ili dva para koljenaca, dvodijelni privjesci) te poneki, nešto kasniji oblici naušnica (naroskane naušnice). Među ovima nalaze se i primjerci izrađivani u sisačkim radionicama lijevanog nakita o čemu svjedoči nalaz kalupa te primjerci neuspjelog lijevanja grozdolikih naušnica.

A

B

A Četverojagodna
naušnica
srebro
Sisak
prva pol. 10. st.

B Kalup
za lijevanje
naušnica
vapnenac
r. Kupa, Sisak
10.–11. st.

C Ulomak
kamenog
pluteja
pješčenjaka
Sisak
9. st.

C

A

A Ulomci posuda
keramika
Zagreb —
Kaptol/sv. Franjo
druga pol. 8. st.

B

Zagreb —
Kaptol/Bakačeva kula
bronca

B Naušnica
s trokrakim
zvjezdolikim
privjeskom
druga pol. 8. st.

C

C Karičica
s lančanim
privjescima
9. st.

D

D Karičica
sa spiralnim
završetkom
9. st.

E

E Naušnica
s grozdolikim
privjeskom
druga pol. 10. st.

Ako je vjerovati jednom kasnijem ugarskom povijesnom izvoru — djelu anonimnog notara hrvatsko-ugarskog kralja Bele III. nastalom krajem 12. stoljeća — u međuriječju Save, Drave i Dunava početkom 10. stoljeća postojale su još barem tri utvrde: Zagreb, Požege i Vukovar. Taj prvi ranosrednjovjekovni podatak spominje Zagreb kao utvrdu imenom Zabrag (*castrum Zabrag*), koju su uz druge dvije (*castrum Posaga et castrum Vlcou*) zauzeli Mađari krajem prve polovine ili sredinom 10. stoljeća vraćajući se s jednog od svojih vojnih pohoda na zapadu Europe. Na području grada Požege još uvijek nisu otkriveni ranosrednjovjekovni nalazi koji bi potkrijepili spomenutu tvrdnju, ali arheološki nalazi iz Zagreba i Vukovara ukazuju na postojanje tamošnjih ranosrednjovjekovnih naseobina kojima su počeci zasigurno stariji i od prve polovine ili sredine 10. stoljeća.

Na užem području današnjeg Zagreba otkriveno je vrlo malo arheoloških nalaza iz vremena seobe naroda i ranog srednjeg vijeka. To su ponajprije nalazi s Kruga nedaleko rijeke Save gdje su 1911. godine otkriveni kasnoavarodobni grobovi 8. stoljeća, a nekoliko godina ranije, 1906. godine, na kaptolskom brežuljku na prostoru ispred zagrebačke Katedrale navodno je otkriven brončani nakit izrađen i korišten u velikom vremenskom rasponu, tj. od kraja 8. do druge polovine 10. stoljeća. U nedostatku ikakvih drugih arheoloških podataka spomenuti nakit (četiri naušnice) desetljećima je služio pretpostavci da se na tom „biskupskom brežuljku“ u ranom srednjem vijeku nalazila „prvotna jezgra zagrebačkog naselja“. Sve do proljeća 2002. godine kada je na Opatovini, u povijesnoj zagrebačkoj ulici na zapadnom dijelu kaptolskog brežuljka, pred crkvom sv. Franje prigodom zaštitnog arheološkog iskopavanja najprije otkriven dio kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog groblja 14.–16. stoljeća. Tijekom iskopavanja ustanovljeni su i naseobinski slojevi s mnogobrojnim ulomcima keramike i ostacima naseobinskih objekata ranog i razvijenog srednjeg vijeka 11. do 13. stoljeća, o čijem postojanju dotada nije bilo nikakvih saznanja. Usto, u najdubljim slojevima nalazišta otkriveni su ostaci kamenih peći dviju poluzemunica, karakterističnim sastavnicama ranoslavenskih naselja 6. i 7. stoljeća. Nalazi keramike pokazali su da je na zagrebačkoj Opatovini, ako ne ranije, onda zasigurno već sredinom i u drugoj polovini 8. stoljeća postojalo naselje slavenskih došljaka. Ono je ubrzo postalo ili s vremenom izraslo u slavensko (hrvatsko) župno središte, a krajem 11. stoljeća na poticaj mađarskog kralja Ladislava (1077.–1095.) u svoje je okrilje prihvatilo u Sisku ugašenu i u Zagreb „preseljenu“ biskupiju.

Na području grada Vukovara na nekoliko mjesta ustanovljeni su nalazi kasnoavarskog razdoblja 8. stoljeća. Pouzdano je da neki od njih potječu iz uništenih kasnoavarskih grobova, ali položaj ili mjesto avarodobnog naselja još uvijek nije ustanovljeno. Stoga su od osobite važnosti nalazi keramičkih ulomaka prikupljenih na Dunavskom bajeru oko 1896. godine koji vjerojatno potječu s obližnjeg uzvišenja smještenog iznad ušća rijeke Vuke u Dunav. S tog prostranog platoa, koji s tri strane osiguravaju i štite lesne strmine i jedan prokopavanjem proširen i produbljen jarak (surduk), lako je bilo kontrolirati trasu puta koji je podno tog platoa prelazio rijeku Vuku. Strateška pozicija samog položaja zacijelo je bila od jednake važnosti u vrijeme franačko-avarskih ratova krajem 8. i početkom 9. stoljeća kada ovim krajevima prolaze franačke vojske, ali i kasnije nakon sloma Avarije čijoj su propasti pripomogli Bugari koji su u pohodima 803.–805. godine, predvođeni kanom Krumom († 814.), Avarima preoteli Transilvaniju, ali i istočni Srijem. Bugarsko napredovanje u pravcu zapada i osvajanje istočne Slavonije sve do granica nekadašnje Sirmijske Pannonije nastavio je kan Omurtag (814.–831.) četvrt stoljeća kasnije, a ratovi Bugara i Franaka u kojima na obje strane redovno sudjeluju lokalni ili susjedni Slaveni (Timočani, Hrvati i dr.) narednih su desetljeća učestali te su tako još više doprinijeli strateškoj važnosti prostranog položaja na kojem su već u prvoj trećini 9. stoljeća Franci, Slaveni ili Bugari podigli i utvrdili vukovarsko naselje. Da je to vjerojatno dobro utvrđeno naselje bilo značajno i strateški važno još i sredinom 10. stoljeća govori već spomenuti interes Mađara da ga se nekom zgodnom prigodom domognu. U drugoj polovini 10. stoljeća u blizini ranosrednjovjekovnog naselja na položaju Lijeva Bara započelo je pokopavanje, koje je nakon kratkotrajne staromađarske faze preraslo u prostrano groblje bjelobrdske kulturne skupine na kojem je pokapanje okončano u prvoj četvrtini 11. stoljeća.

-
- A Naušnica
s koljencima
bronca
Vukovar —
Franjevački
samostan
9. st.
  - B Lonac
keramika
Vukovar — Šamac
12.–13. st.
  - C Rekonstrukcija
keramičkog
kotla
Vukovar —
Dunavski bajer
10.–11. st.

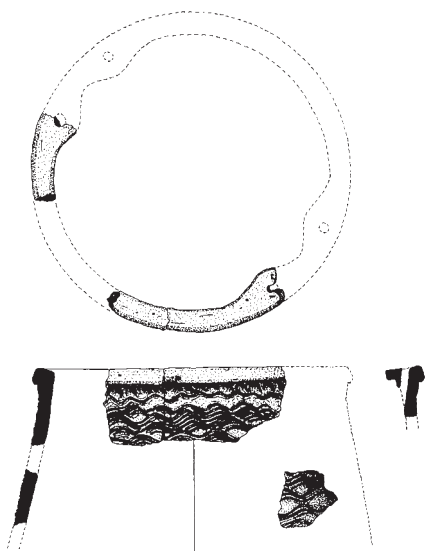

A

B

C

O crkvenim misijskim središtima kontinentalne Hrvatske 9. stoljeća, kojima je u zadatak stavljena kristijanizacija i pacificiranje novozaposjednutih područja na istoku države Karla Velikog, poznato je također vrlo malo. Nekadašnja Donja Panonija u to je vrijeme bila dodijeljena akvilejskom misijskom području, a osim *Siscie* ovamo je spadao i odnedavno dobro poznat gradinski plato s crkvom Majke Božje Gorske u Loboru, smještenom tridesetak kilometara sjeverozapadno od Zagreba. Tamo je na dominantnom uzvišenju koje kontrolira staru prometnicu *Poetovio-Siscia* postojalo rimskodobno svetište posvećeno božici Dijani (?), a zahvaljujući novijim arheološkim istraživanjima saznalo se da je u ranokršćansko vrijeme ondje sagrađena bazilika s oktogonolnom krstionicom (5.–6. st.), nad ovom predromanička trobrodna crkva s predvorjem i zvonikom i uz nju jednobrodna drvena crkva s četvrtastom apsidom (9. st), nad predromaničkom crkvom kasnoromanička jednobrodna crkva s polukružnom apsidom (12./13. st.) te danas postojeća gotička (14./15. st.), kasnije barokizirana crkva (18. st.). U Loboru je 1946. godine otkriven ulomak grede (arhitrav) oltarne ograde s natpisom +SVMME, kojeg se tumači i čita kao skraćeni zaziv (invokacija) duljeg oblika *In nomine summe Trinitatis* ili još duljeg *In nomine summe et individue trinitatis* [U ime najvišeg/presvetog i jedinog Trojstva], poznatog u srednjovjekovnim ispravama. Ulomak grede pripadao je predromaničkoj crkvi sagrađenoj u prvoj trećini 9. stoljeća.

Ulomak
kamene grede
s natpisom
mramor
Lobor — svetište
Majke Božje Gorske
prva četvrtina 9. st.

A

B

Mađari u Karpatskoj kotlini i uspostava njihovih uporišta u hrvatskom Podunavlju i istočnom Srijemu (posljednja trećina 10. st.)

Posljednju četvrtinu 9. stoljeća u Hrvatima susjednoj prekodravskoj Panoniji obilježilo je jačanje i širenje Velikomoravske države kralja Svatopluka (870.–894.), raspadanje gornjopanonskih dijelova franačke Istočne marke nakon smrti bavarskog kralja Karlmana († 880.) i dolazak Mađara koji se iz zakarpatskih područja još od 862. godine povremeno zalijeću u srednje Podunavlje ratujući kao plaćenici čas na strani Franaka čas na strani Velikomoravljana. Svoju legendarnu zakarpatsku domovinu (Etelköz) Mađari počinju napuštati 895. godine te seleći se na zapad zaposjedaju sjeveroistočna područja današnje Mađarske. Ondje, ne mirujući, svoju stečevinu učvršćuju te je eventualno već tada nastoje proširiti u pravcu zapada i juga koristeći slabosti i razmirice Karlmanovih nasljednika (Arnulf, Odo) i neslogu Svatoplukovih sinova (Mojmir II., Svatopluk II., Predislav?). Na naraslu nestabilnost Franci potpomognuti panonskim Slavenima reagiraju ratom, ali u bitci kod još uvijek nepoznatog Brezalauspurca 907. godine (Bratislava?) doživljavaju težak poraz koji je Mađarima omogućio neometane pljačkaške pohode na zapadu Europe. U pokušaju da zaposjednu područje nekadašnje Donje Panonije u više navrata Mađare je sprječavao hrvatski kralj Tomislav (knez 910.–925., kralj 925.–928.), ali je njihove prodore na zapad trajno zaustavila tek pobjeda njemačkog kralja Otona I. (936.–963.; car 963.–973.) u bitci na Lechfeldu (Leško polje) kod Augsburga 955. godine. Mađarski pohodi na Bizant okončani su petnaest godina kasnije porazom kod Lüleburgaza (*Arcadiopolis*) u europskoj Turškoj 970. godine. Već tijekom protubizantskih pohoda (959.–970.) ili pak po okončanju neprijateljstava i u razdoblju slabljenja bugarske centralne vlasti sredinom 70-ih i 80-ih godina 10. stoljeća Mađari su na desnoj, bugarskoj strani Dunava u današnjem hrvatskom Podunavlju (Vukovar — Lijeve Bara) i u istočnom Srijemu (Surduk) uspostavili uporišne točke na što upućuju pojedini arheološki nalazi posljednje trećine 10. stoljeća.

-
- A Ukrasni komplet za glavu i prsa srebro, pozlata Surduk (Srbija) druga trećina 9. st.
  - B Rekonstrukcija oglavlja

Bjelobrdska kultura u hrvatskim krajevima

Bjelobrdska kultura je stručni naziv za multietničku ranosrednjovjekovnu arheološku građu koja na sjeveru Hrvatske, u međuriječju Mure, Save, Drave i Dunava, potječe ponajviše iz skeletnih grobova poredanih u manje ili više raspoznatljive redove na grobljima bez crkava, a predstavljena je raznolikim predmetima sličnih obilježja karakterističnima za Panonsku nizinu i nalazišta u Mađarskoj, južnoj i jugozapadnoj Slovačkoj, zapadnoj Rumunjskoj, sjevernoj i sjeverozapadnoj Srbiji (Vojvodini i Srijemu), sjevernoj i sjeverozapadnoj Bosni, sjeveroistočnoj Sloveniji te istočnoj i jugoistočnoj Austriji u vremenu od druge polovine i posljednje trećine 10. stoljeća do posljednje četvrtine i kraja 11. stoljeća, katkad i do početka i ranijeg 12. stoljeća. To je pojava kasnijeg ranog srednjeg vijeka i početaka razvijenog srednjeg vijeka kojoj je ime podarila češka arheologija dvadesetih godina 20. stoljeća učinivši eponimnim nalazište u Bijelom Brdu u istočnoj Hrvatskoj. Bez obzira na tadašnja, ali i neka kasnija nastojanja da se Panonska nizina prikaže ishodištem bjelobrdske kulture, a panonski Slaveni predstave njenim pokretačima i glavnim nosiocima ili da se Slavenima naprotiv odrekne svaka važnost i uloga te nastanak bjelobrdske kulture pripiše jedino i samo okolnostima i vremenu nastajanja srednjovjekovne mađarske kraljevine, za hrvatsku arheologiju bjelobrdska kultura jest i naziv i sadržaj, svrsishodan i praktičan jer u tipološkom i kronološkom smislu pridonosi učinkovitijem razlikovanju arheološke građe hrvatskog sjevera od istovremene, ali i nerijetko drukčije arheološke građe hrvatskog juga.

Ženski i dječji grobovi bogatiji su nalazima pretežito brončanih, srebrnih i željeznih predmeta među kojima prevladavaju ukrasi za glavu, za vrat i prsa te za ruke, a potom ukrasi i dijelovi nošnje i pojasa: obične karičice, S-karičice i O-karičice, grozdolike naušnice, torkvesi i ogrlice od staklenih, koštanih i kamenih perli, brončanih privjesaka, polumjesečastih privjesaka, praporaca, rimskocarskog brončanog novca i kauri-puževa, zatim narukvice i prsteni te dvodijelni privjesci i dugme-privjesci, pojasne kopče, okovi, karike i završeci remena. U muškim grobovima češće se nailazi na predmete dnevne upotrebe među kojima prevladavaju predmeti osobne opreme, oruđa, alati i pomagala, oruđa za poljoprivredu te predmeti za lov i ribolov, toaletni pribor i drugo, tj. noževi, kremen i kresiva, pršljeni, propletači i razlabljivači, potiskivači, igle, šila, strugala i turpije, srpovi, projektili za pračku, udice, pincete i drugo. Također, prisutni su i nalazi ulomaka ili pak cjelovitih keramičkih posuda te srebrni, nerijetko probušeni, novac mađarskih kraljeva arpadovske loze. Rijetki nalazi oružja u bjelobrdskim grobovima u Hrvatskoj (refleksni luk, strelice rombičnog lista) — zasad zatečeni jedino na zapadnosrijemskom nalazi-

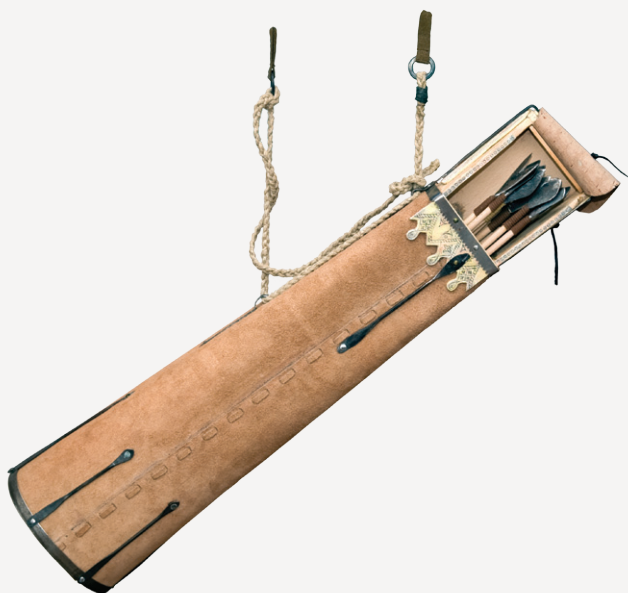
Nalazišta i nalazi bjelobrdске kulture u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu

štu Vukovar–Lijeva Bara — vežu se uz staromađarske doseljenike predbjelobrdskog i ranobjelobrdskog razdoblja te nisu raniji od sredine i druge polovine 10. stoljeća.

Među najznačajnijim nalazištima bjelobrdске kulture u Hrvatskoj arheološki su istraženi: veliko groblje Vukovar–Lijeva Bara u zapadnom Srijemu, eponimno nalazište Bijelo Brdo–Ul. Venecija i djelomično istražena groblja Svinjarevci–Studenac, Zvonimirovo–Veliko Polje i Vinkovci–Meraja u istočnoj Slavoniji, zatim Đakovo–crkva Svih svetih u središnjoj Slavoniji te Zagreb–Stenjevec–crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i Lobor–svetište Majke Božje Gorske u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Među nesustavno provedenim arheološkim istraživanjima važni su i značajni nalazi s groblja Veliki Bukovec–crkva sv. Franje Asiškog i Kloštar Podravski–Pijeski u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a među brojnim slučajnim nalazima ističu se predmeti s nalazišta Sisak–ulica kralja Tomislava u Posavini, Ludbreg–župna crkva u Podravini i Josipovo–Mesarna u zapadnoj Slavoniji.

Kao arheološki lokalitet Lijeva je Bara poznata još od kraja 19. stoljeća kad ju je prekrivenu vinogradima, kao potencijalnu pretpovijesnu naseobinu, obišao i u svoje terenske zabilješke pod nazivom „Gradac“ ili „Gradac Janković“ upisao znameniti hrvatski arheolog Josip Brunšmid. Na Lijevoj Bari je Arheološki muzej u Zagrebu 1951.–1953. godine na površini od 3050 m² provodio sustavna istraživanja te su ustanovljeni ostaci pretpovijesne nekropole daljske kulture kasnog brončanog i starijeg željeznog doba (oko 1000.–550. g. pr. Kr.) i ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdске kulturne pripadnosti (druga pol. 10. do prva četvrtina 11. st.). Tek kasnije uočeno je i postojanje jednog oštećenog naselja mlađeg željeznog doba (1. st. pr. Kr. i 1. st. po. Kr.) kao i malobrojni, ali vrijedni naseobinski nalazi kasnobakrenodobne kostolačke kulture (oko 3300.–3000. g. pr. Kr.). Rimska civilizacija i vrijeme seobe naroda nisu na Lijevoj Bari ostavili nikakva traga i tek je u ranoj srednjem vijeku u drugoj polovini 10. stoljeća ovaj položaj postao grobljem lokalne poljodjelske zajednice nosilaca bjelobrdске kulture. Oni su svoje pokojnike ukopavali u jednostavne grobne jame na prosječnoj dubini nešto manjoj od 70 cm. Većina pokojnika pokopana je na leđima, češće s jednom ili obje podlaktice položene na gornjem dijelu trupa, u pravcu zapad–istok (glava–noge) s većim ili manjim otklonima u pravcu sjevera ili juga. Na površini koja predstavlja tek polovicu stvarne površine groblja otkriveno je 438 grobova od kojih je 191 grob sadržavao nalaze (43,61%) koji su najbrojniji u ženskim, nešto manje brojni u muškim i najmalobrojniji u dječjim grobovima. Uz muške grobove vezani su nalazi oružja i bojne opreme (luk, tobolci, strelice) i predmeti dnevne upotrebe (noževi, kresiva, britva). Nakit je osnovni inventar ponajprije ženskih, a potom i dječjih grobova dok je u muškim grobovima daleko rjeđi (karičice sa i bez privjesaka, O-karičice i S-karičice, karičice s piramidalnim privjeskom, grozdolike naušnice, torkvesi, ogrlice i privjesci, narukvice i prsteni), dijelovi nošnje brojniji su u dječjim grobovima i tek nešto malobrojniji u muškim i ženskim grobovima (dvodijelni privjesci, našivke, dugme-privjesci, pređice, kopče, okovi, jezičci i dr.). Udio malobrojnih predmeta kulturnog karaktera izraženiji je u dječjim negoli u muškim ili ženskim grobovima (ulomci keramike, osteološki ostaci poputbine). O kršćanstvu govore nalazi križeva-privjesaka, a o još uvijek prisutnom praznovjerju neki od privjesaka na ogrlicama (probušeni novac, zvonoliki privjesak, lunula, praporac i neki sekundarno upotrijebljeni predmeti). Pokapanje je na Lijevoj Bari okončano tijekom prve četvrtine 11. stoljeća.

A

B

C

Vukovar — Lijeve Bara

- A Tobolac
ranosrednjovjekovnog
ratnika
rekonstrukcija
prema nalazima
iz grobova
- B Par grozdolikih
naušnica
s koljencima
srebro
- C Križ-privjesak
bronca

Bijelo Brdo — ulica Venecija

Na području naselja Bijelo Brdo (15 km istočno od Osijeka) u srednjem vijeku nalazio se Trnovac (mađ. Dorno). Pod Osmanlijama je u Trnovac u 16. stoljeću iz Bosne doseljeno pravoslavno stanovništvo. Nakon protjerivanja Turaka i oslobođenja Slavonije osnovano je krajem 17. i početkom 18. stoljeća novo naselje s današnjim imenom. O postojanju srednjovjekovnog naselja s crkvom i o njegovu mogućem položaju govori toponim Mala Klisa (Klisa = *lat.* ecclesia = crkva) koji se u popisima stanovništva kao zasebno naselje bilježi i iskazuje od 1880. do 1910. godine. Potkraj 19. stoljeća u Bijelom Brdu je pronađeno i u četiri navrata 1896. (dva puta), 1897. i 1907. godine istraživano groblje s 221 grobom bjelobrdske kulturne skupine i s 15 pretpovijesnih, većinom paljevinskih grobova srednjeg brončanog doba. Bogatstvo i raznolikost ranosrednjovjekovnih nalaza, pretežno nakita, prepoznati su kao osobita kulturno-povijesna vrijednost eponimnog značaja te se slične i istovremene arheološke artefakte danas prepoznaje i tumači kao izrađevine bjelobrdske kulture koja se tijekom 11. stoljeća iz istočnih dijelova Hrvatske i iz mađarskog Prekodravlja postupno širila u pravcu zapad i juga na međuriječje Save, Drave i Dunava tada već nastanjeno ponajviše Slavenima (Hrvatima) i slaveniziranim Romanima.

Bijelo Brdo —
ul. Venecija

- A Prsten od upletene žice srebro
- B Narukvica od uvijene žice bronca

Kloštar Podravski — Pijeski

U srednjem vijeku na području Kloštra Podravskog nalazio se Gorbunuk, utvrđeno nizinsko gradište prvi put spomenuto 1264. godine i plemićki posjed u čijoj se blizini nalazio franjevački samostan prvi put spomenut 1292. godine te nešto južnije od ovog župa s crkvom sv. Adrijana prvi put spomenuta 1334. godine. Da je naselje u Kloštru Podravskom barem dva i pol stoljeća starije od njegova prvog spomena dokazuje ranosrednjovjekovno groblje otkriveno 1885. godine na položaju Pijeski (Pieski, Peski) smještenom oko dva kilometra sjevernije od središta Kloštra. Ondje je u četiri navrata u vremenu od 1885. do 1890. godine iskopano ne manje od četrdesetak ni više od sto grobova s nalazima karakterističnim za groblja ranosrednjovjekovne bjelobrdske kulture, pretežno nakit za glavu, prsa i ruke izrađen od srebra i bronce: vrlo brojne S-karičice, lijevane i filigrane grozdolike naušnice, lunulaste lijevane naušnice i lunulaste naušnice ketlaške kulturne pripadnosti, ažurirane naušnice od filigrane žice, dvodijelni privjesci, ogrlice od staklenih perli (i metalnih privjesaka), križ-privjesak, praporc, zatvoreni i otvoreni prsteni te željezna strelica (u prsnom košu skeleta). Spomenuti predmeti pokazuju da je groblje bilo u upotrebi tijekom gotovo čitavog 11. stoljeća.

Kloštar
Podravski —
Pijeski

- C Par naušnica s raskovanom lunulom srebro
- D Lunulasta naušnica bronca
- E Prsten bronca

A

B

C

D

E

A

B

C

Još od 18. stoljeća na području današnje zagrebačke gradske četvrti Stenjevec periodično se, na različitim iako ne previše udaljenim pozicijama, pronalaze važni i zanimljivi predmeti, pa se tako Stenjevec već odavno upisao među poznata i značajna arheološka nalazišta, u početku kao antičko, a potom i srednjovjekovno. Posljednja dva desetljeća prošloga stoljeća, uz povremene prekide, sustavno je istraživano srednjovjekovno groblje u voćnjaku župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. Na površini od 479 m² istražena su 193 groba. Pokojnici su bili ukopani u smjeru istok–zapad (glava na zapadu) u jame bez raspoznatljive grobne konstrukcije. Tek u pojedinim grobovima kosturi su zatečeni djelomično ograđeni nepravilnim obrađenim kamenjem položenim uz glavu, zdjelicu i noge, rijetko kad uz cijeloga pokojnika. Tragovi drva (daske na koju je bio položen pokojnik) ustanovljeni su samo u dva groba. Uz pokojnike su pronađeni dijelovi nožnje, odnosno razne vrste nakitnih oblika karakterističnih za bjebobrdsku kulturu. Najzastupljeniji je nakit za glavu najčešće od srebra kojemu pripadaju razni tipovi sljepoočničarki, od najjednostavnijih (S-karičice) do onih iznimno raskošnih oblika (lijevane grozdolike sljepoočničarke i sljepoočničarke s jagodama od filigrane žice), dok je skromnije zastupljeno prstenje od srebra i bronce. Kao rijetki, ili čak pojedinačni nalazi, izdvajaju se noževi i predica te frizatik, srebrni novac kovan oko 1170.–1200. g. za salcburškog nadbiskupa Alberta II. Češkog (1168.–1177.; 1183.–1200.). Ukopavanje je na ovome groblju započelo u prvoj četvrtini 11. i trajalo sve do pretkraj 12. ili do samog početka 13. stoljeća.

Zagreb — Stenjevec

- A Sljepoočničarke
s tri ažurirane
jagode
srebro
- B Perle
ametist,
gorski kristal
- C Grozdolika
naušnica
s dva para
koljenaca
srebro

Manje poznata nalazišta i nalazi bjelobrdske kulture u kontinentalnoj Hrvatskoj

Osim spomenutih najvažnijih nalazišta bjelobrdske kulture muzej čuva i druge vrijedne predmete bjelobrdske kulturne pripadnosti koji potječu s manje poznatih, ali isto tako značajnih nalazišta. Ističe se tu Veliki Bukovec (Varaždinska županija) gdje je 1871. godine obavljeno prvo stručno iskopavanje ranosrednjovjekovnog groblja bjelobrdskih kulturnih obilježja na sjeveru Hrvatske te Svinjarevci–Studenac (Vukovarsko-srijemska županija) na istoku Hrvatske, gdje su krajem 19. stoljeća istraživani grobovi kasnih razdoblja bjelobrdske kulture nerijetko datirani ugarskim novcem druge polovine 11. stoljeća. Slične su važnosti i nalazi iz Josipova zapadno od Osijeka te iz (okolice) Slavenskog Broda. Na zapadu kontinentalne Hrvatske važni su također ukrasni predmeti iz Bučičke Slatine, Cetingrada i Kiringrada, a izvan Hrvatske predmeti i nalazi iz Novih Banovaca (Srbija) u istočnom Srijemu. Osobito su zanimljivi i nalazi bjelobrdskih dvodijelnih privjesaka korištenih za ukrašavanje glave, prsa i gornje nošnje bjelobrdskih djevojaka i žena od kraja 10. do kraja prve trećine 11. stoljeća jer su omogućili prepoznavanje regionalnih raznolikosti kako u izradbi tako i u načinu njihove upotrebe.

-
- A Prsten
s kupolastom
krunom
bronca
Svinjarevci
11. st.
  - B Ogrlica od
poliedarskih
perli
staklo, kristal
Josipovo — Mesarna
druga pol. 11. st.
  - C Lanac s
dugme-privjescima
i donjim dijelom
dvodijelnog
privjeska
bronca
Josipovo — Mesarna
druga pol. 11. st.
  - D Dvodijelni
privjesak
bronca
Dalj
kraj 10. i prva
četvrtina 11. st.
  - E Lunulasti
privjesak
bronca
Slavonija ili Srijem
rano 11. st.

A

B

C

D

E

A

B

C

D

E

F

G

Bugari, Bizant i predmeti bizantsko-bugarskog kulturnog kruga 9.–11. st.

- A Koplje s kričicama
željezo
Grgurevci —
Šuljam
(Srbija)
9.–10. st.
- B Naušnica s tri međusobno spojene jagode
zlato
Novi Banovci
(Srbija)
prva pol.
do sredine
11. st.
- C Križ-privjesak s lunulom
bronca
Novi Banovci
(Srbija)
kraj. 10.
i poč. 11. st.
- D Križ-enkolpion s prikazom Krista
bronca
nepoznato
nalazište
10.–11. st.
- E Prsten s pentagramom u borduri
bronca
nepoznato
nalazište
10.–11. st.
- F Kopča lirastog oblika
bronca
nepoznato
nalazište
10.–12. st.
- G Prsten s prikazom orla raširenih krila
bronca
nepoznato
nalazište
10.–11. st.
- Istočne dijelove franačke Donje Panonije (područje rimskodobne Sirmijske Panonije/*Pannonia Sirmiensis*) poharali su i dijelom zaposjeli Bugari 829. godine nakon niza neuspješnih pokušaja da s franačkim kraljem Ludovikom Pobožnim (814.–840.) razgovaraju i dogovore neku za njih prihvatljivu, vjerojatno linearnu granicu kakvu su prigodom sklapanja Tridesetogodišnjeg mira 816. godine ugovorili bugarski kan Omurtag (814.–831.) i bizantski car Lav V. Armenac (813.–820.). Na zaposjednutom području Bugari su zahtevali Francima podložne Slavene (*Slavos in Pannonia sedentes*) te protjeravši njihove knezove (*duces*) zamijenili ih svojim upraviteljima (*Bulgaricos rectores*). Koliko su daleko Bugari prodrli na zapad Donje Panonije i koliki su prostor stvarno zaposjeli nije poznato jer pisani izvori to ne spominju. Izvjesno je da su s Francima par godina kasnije ipak sklopili mir koji su tijekom 9. stoljeća nekoliko puta manje-više uspješno obnavljali (npr. 843./845., 863., 892./893.). U 10. stoljeću o istočnoslavonskom i zapadnosrijemskom području Donje Panonije nema novih vijesti, ali će kroz te krajeve tijekom druge trećine 10. stoljeća zasigurno prolaziti Mađari krećući na neki od svojih vojnih pohoda usmjerenih protiv Bizanta (934.–970.). Ovi su bugarsku stabilnost doveli u pitanje i pospjehili sve prisutnija unutarnjopolitička previranja, ali su je ponajviše uzdrmale provale Pečenega (944.), ratni pohodi kijevskog Velikog kneza Svjatoslava I. (965.–971.) i više od svega ponovno ojačali Bizant cara Bazilija II. (976.–1025.). Njegovi dugogodišnji ratni pothvati na Balkanu skršili su Bugarsku cara Samuila (986.–1014.) i njegovih slabih nasljednika te Bizant doveli na nekadašnje dunavske granice. U tim novim okolnostima u sjeverozapadnom dijelu poraženog bugarskog carstva ustanovljena je prostrana bizantska Sirmijska tema/*thema Sirmiou* (1018.–1071.) te je nakon mnogih stoljeća ponovno ostvaren izravan kontakt Bizanta s panonskim Podunavljem i njemu susjednim krajevima.
- Predmeti bizantsko-bugarskog kulturnog kruga zastupljeni su malim brojem onovremenog oružja (koplje, buzdovan), većim brojem ukrasa i nakita za glavu i ruke (naušnice, lunulasto-križasti privjesci, enkolpioni, narukvica i raznovrsno prstenje) te raznolikim oblicima pojedinih dijelova muške nošnje (pojasni okovi i jezičci). Liraste kopče obično su se koristile za zakapčanje konjske orme.

Keramički nalazi iz istočne Slavonije i zapadnog Srijema

11.–13. st.

Brojnošću i očuvanošću primjeraka ističu se u zbirci keramičke posude ranog i razvijenog srednjeg vijeka s raznih lokaliteta istočne Slavonije i zapadnog Srijema. U muzej su dospjele mahom otkupima te pokojim darom muzejskih povjerenika ili mještana u razdoblju od 1896. do 1912. godine. Keramičko posude pripada najbrojnijoj skupini nalaza u srednjovjekovnim naseljima. Lonci pripadaju najzastupljenijim oblicima keramičkih posuda, slijede ih poklopci, zdjele i čaše, a u ovom su razdoblju izrađivani na sporom lončarskom kolu. Lonci su ukrašavani tehnikom urezivanja po cijeloj površini ili samo u gornjem dijelu motivima valovnica, horizontalnim linijama, horizontalnim isprekidanim linijama izvedenim alatom (kotačićem), kosim linijama, a nerijetke su i kombinacije spomenutih motiva. Dna posuda također mogu nositi neku (lončarsku) oznaku (najčešće križ, kružne jamiče i motiv mreže).

Lonci
keramika
11.–13. st.

- A Sotin
- B Sarvaš
- C Sotin
- D Sotin
- E Svinjarevci

A

B

C

D

E

RANI SREDNJI VIJEK U JADRANSKOJ HRVATSKOJ

9.-12. stoljeće

Hrvatska
kneževina
u drugoj
polovini
9. st.

Hrvatski rani srednji vijek

Hrvatsko ranosrednjovjekovlje predstavlja dugu epohu u razvoju i oblikovanju hrvatskog društvenog prostora. Obilježila su ga dva važna procesa: doseljavanje Slavena u rimske provincije Panoniju i Dalmaciju krajem 6. i tijekom 7. stoljeća te stupanje ugarske dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje 1102. godine. Hrvati se u dalmatinskom hrvatskom priobalju i njezinoj unutrašnjosti pojavljuju u osvit ranog srednjeg vijeka, kao jedna od slavenskih zajednica. Ipak, ni materijalni ostaci ni pisana vrela ne pružaju uvid u razdoblje prije 800. godine pa prilike u kojima se nalaze i žive Hrvati u 7. i 8. stoljeću još uvijek nisu poznate ni razjašnjene.

Unatoč činjenici da o tom razdoblju ne govori ni jedan onodobni povijesni izvor, teorije o seobi i doseljenu Hrvata su mnogobrojne. Važni podaci nalaze se u djelu „O upravljanju carstvom“ (*De administrando imperio*) bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913.–959.) nastalom sredinom 10. stoljeća prema kojemu su Hrvati *po dolasku nekoliko godina ratovali protiv Avara i potom ih pobijedili, a car Heraklije naredio/dopustio da se Hrvati nasele u toj zemlji Avara, u kojoj i danas stanuju*. Naprotiv, prvi pisani spomen hrvatskog imena (*dux Chroatorum*) potječe iz Trpimirove darovnice sastavljene, prema novijim istraživanjima u razdoblje između 839. i 842., a ne kao što se ranije smatralo 852. godine.

Postojanje hrvatskog ranog srednjeg vijeka raspoznatljivo je već sredinom 9. stoljeća. U tom razdoblju zaživio je, oblikovao se i nastavio se razvijati prvi hrvatski kulturni pejzaž sačinjen od naslijeđa antičke civilizacije, tradicija autohtonog romanskog stanovništva te kulturoloških elemenata i društvenih sadržaja koje novopridošli Hrvati donose iz vlastite prapostojbine. To je razdoblje ujedinjenja plemena i rodova u jedan entitet, što rezultira stvaranjem društvenih elita i osnivanjem jake državne organizacije koja s vremenom izrasta u hijerarhiju na čelu s knezom. Sačuvani izvori Kneževinu opisuju kao vladarevu osobnu vladavinu nad narodom (*dux Croatorum* ili *dux Sclavorum*), a vladarske titule koje se spominju su *comes*, *dux*, i *princeps*. Uz vladara i vladarsku kuću blisko su vezani župani na čelu svojih županija i ban koji vlada Krbavom, Likom i Gackom.

Ranosrednjovjekovnu Hrvatsku obilježilo je sučeljavanje dviju velikih sila: moćnog Franačkog Carstva na zapadu i oslabljenog Bizantskog Carstva na istoku. Franci su do 803. godine svladali hrvatsku kneževinu, dok dalmatinski gradovi ostaju pod vlašću Bizanta. Bizantsko-franački sukob završava 812. godine mirom u Achenu prema kojemu je Francima pripala Istra i Hrvatska; a Biznatu Venecija i dalmatinski gradovi. To rezultira razdvojenišću priobalja i zaleđa, koja se očituje i u kasnijim periodima te uvelike obilježava razdoblje hrvatskog ranog srednjovjekovlja.

Tijekom prve polovine 9. stoljeća franački i bizantski utjecaji bili su konstantni i vrlo jaki, nakon čega ti utjecaji opadaju i slabe uzrokovani podjelama i unutarnjim borbama u Franačkom Carstvu i Bizantu. U takvim prilikama Hrvatska kneževina uspostavlja vlastitu vanjsku politiku i stječe neovisnost potvrđenu papinskim autoritetom. Čin osamostaljenja odvio se u vrijeme kneza Branimira, a novi poredak uspjeli su očuvati i njegovi nasljednici.

Razdoblja vladavine kneza Mislava i kneza Branimira obilježena su procesom intenzivnog pokrštavanja o čemu nam svjedoče onovremeni pogrebni običaji, kao i procvat osebuje predromaničke umjetnosti. Proces pokrštavanja prati i širenje pismenosti, što rezultira stvaranjem prvih pisanih spomenika na latinskom jeziku koji i danas predstavljaju iznimno vrijednu epigrafičku baštinu.

Jezgra Hrvatske u 9. stoljeću bila je u neposrednom zaleđu Jadranske obale, između porječja Cetine, Krke i Zrmanje. Područje rasprostiranja obuhvaćalo je prostor omeđen istočnom obalom Jadrana s jedne strane i Panonskom nizinom s druge strane: prostor zapadne Hercegovine, zapadne i središnje Bosne, preko Like, Gacke i Krbave, do primorskih krajeva — Vinodola i Labina. Tek na izmaku ranog srednjeg vijeka (kraj 11./poč. 12. stoljeća) pod vlast hrvatskog vladara dolaze i gradovi bizantske Dalmacije, a kontinentalni dio današnje Hrvatske (Slavonija) hrvatskim je imenom obuhvaćen tek u razvijenom srednjem vijeku.

U 9. stoljeću stvaraju se urbane jezgre kao središta trgovine i crkvene ili državne vlasti. Nin, Biograd, Skradin, Karin, Knin, Livno i Šibenik neki su od gradova hrvatskog političkog prostora i ključne točke pomorskih i kopnenih komunikacija.

Na čelu hrvatske države je knez, a od polovine 10. stoljeća kralj. Prvi vladar kojeg, prema pismu pape Ivana X., papinska kancelarija naziva kraljem, bio je Tomislav (knez 910.–925.; kralj 925.–928.). Iako nema potvrda da je bio i formalno okrunjen, Hrvatska se od vremena njegove vladavine naziva kraljevinom (*regnum Croatiae*). U to vrijeme u vlasti hrvatskog vladara nalazi se i Panonska Hrvatska na čijoj sjevernoj granici izbija sukob s novom vojnom silom u Europi — Mađarima. O veličini hrvatske vojne moći govori i Tomislavova pobjeda nad bugarskom vojskom koja je nakon osvajanja Srbije krenula u osvajanje Hrvatske.

Razdoblje od Tomislavove do vladavine Stjepana I. (1030.–1058.) smatra se periodom stagnacije, jer iz tog vremena potječe malen broj zapisa u kamenu. Čini se, da oporavak počinje sredinom 11. stoljeća te kulminira u vrijeme vladavine Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, kad hrvatsko društvo prolazi kroz razdoblje napretka i preobražaja duhovnog života. Povećava se privatna

imovina, raste broj stanovnika, a uočeni su i prvi znakovi feudalizacije. Gospodarski uzlet manifestira se i ponovnom intenzivnom gradnjom, dok brojni sačuvani zapisi svjedoče o prodaji i darivanju zemlje pa se 11. stoljeće smatra i „zlatnim dobom hrvatskog redovništva“ jer hrvatski vladari grade samostane ili im pak dodjeljuju povlastice i zemlju. Crkveni posjedi se proširuju, potiče se osnivanje samostana i održavanje crkvenih sabora, stvaraju se nove biskupije i javlja se novi smjer u umjetnosti — romanika.

U doba vladavine Petra Krešimira IV. (1058.–1075.) prostor Hrvatske i Dalmacije prvi se put smatra cjelovitim jer se kraljevstvo proširuje na kopno i na more (*regnum Dalmatiae et Croatiae*), pripaja Neretvansku kneževinu, a sam kralj 1070. godine za svog suvladara i nasljednika imenuje slavonskog bana Zvonimira.

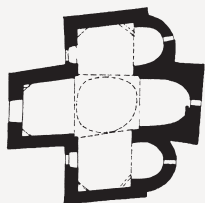
Kralja Dmitra Zvonimira (1075.–1089.) za kralja Hrvatske i Dalmacije okrunio je 1075. godine u crkvi sv. Petra i Mojsija u Solinu opat Gebizon, poslanik pape Grgura VII. U vrijeme tog posljednjeg snažnog vladara započinje afirmacija hrvatskog jezika. Epigrafička baština u Hrvatskoj je do kraja 11. stoljeća većinom latinskog jezičnog izričaja, no uslijed intenzivnog razvitka autohtone pismenosti, na izmaku stoljeća pojavljuju se i prvi spomenici na glagoljici (Valunska ploča, Krčki i Plominski natpis, Bašćanska ploča). Glagoljica je, kao izvorno slavensko pismo, najprisutnija na Kvarneru i u Istri, a tek se sporadično javlja u Dalmaciji.

Nakon Zvonimirove smrti i kratke vladavine Stjepana II. (1089.–1091.), počele su borbe za hrvatsko prijestolje. Arpadovići su polagali pravo na prijestolje preko kraljice Jelene, supruge Dmitra Zvonimira. Ugarski kralj Koloman (1095.–1116.) pokušao je 1102. godine osvojiti hrvatske krajeve, koje je uz prvobitni otpor saveza hrvatskog plemstva (*savez dvanaest hrvatskih plemena*) ipak uspio pridobiti sporazumom o kojemu svjedoči dokument *Qualiter* poznatiji kao *Pacta Conventa* (sačuvan u prijepisu iz 14. st.). Prema tom dokumentu, savez hrvatskog plemstva, uz određene ustupke, na hrvatsko prijestolje prihvaća Kolomana koji se u Biogradu na Moru kruni za kralja Hrvatske i Dalmacije, čime Hrvatska ulazi u dinastičku zajednicu s Ugarskom. Dolaskom Arpadovića na hrvatsko prijestolje završava hrvatski rani srednji vijek.

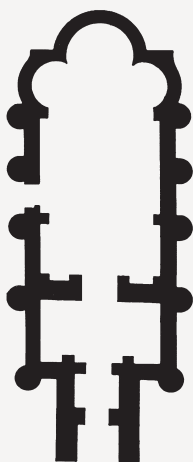

A

B

C

Tlocrti
predromaničkih
crkava

- A Crkva sv. Trojice u Splitu
- B Crkva sv. Križa u Ninu
- C Crkva sv. Spasa
kod izvora rijeke Cetine
u Vrh Rici

Crkveno graditeljstvo i skulptura 9. i 10. stoljeća

Predromanika, stilsko razdoblje koje je obilježilo 9. i 10. stoljeće, ostavila je mnoštvo spomenika koji uključuju sakralne građevine te skulpturu, odnosno crkveni namještaj i dekorativne arhitektonske elemente koji su krasili njihovu unutrašnjost. Kao posljedice, ne samo pokrštavanja i jakog franačkog utjecaja, nego i političko-gospodarske stabilnosti kako u samoj Kneževini Hrvatskoj tako i u njezinom odnosu s bizantskim gradovima, u predromaničkom su razdoblju postavljeni temelji hrvatske kulture i umjetnosti.

Od druge polovine 19. stoljeća, kada su se na području Dalmacije, u obalnim gradovima pod bizantskom upravom (Zadar, Trogir, Split) te u njihovom zaleđu, na prostoru hrvatske kneževine, počeli pronalaziti ulomci crkvenog namještaja, osobito oni s natpisima vladara ili nekih uglednijih svjetovnih ili crkvenih osoba iz 9. i 10. stoljeća poput Branimira (Gornji Muć, 1871.), Trpimira (Rižinice, 1892.), Muncimira (Uzdolje, 1892.), Jelene (Solin, 1898.) i mnogih drugih, interes za proučavanje nacionalne arheologije, i uz nju vezanog specifičnog graditeljstva i skulpture, ne prestaje.

Predromaničko graditeljstvo karakterizira raznolikost oblika, a tipološki različite građevine u pravilu su malih dimenzija dok su veće crkve bazilikalnog oblika zastupljene ipak u manjem broju. Osim što su podignute brojne nove crkve, često su se, već od druge polovine 8., a vrlo često i u 9. stoljeću adaptirale pojedine starije crkve ili neke druge rimskodobne građevine.

Najstarija pouzdano datirana crkva na području Kneževine Hrvatske je crkva sv. Jurja na Putalju (Kaštel Sućurac) koju je podigao knez Mislav (o. 835.–o. 845.), a kao drugi znameniti lokaliteti ističu se i sv. Marija u Biskupiji (Crkvina) kraj Knina, sv. Marta u Bijaćima kraj Trogira, crkva u Rižinicama kraj Solina (prva pol. 9. st.), crkva sv. Križa u Ninu (9. ili 11. st.?), zatim crkva sv. Marije na Gospiu otoku u Solinu (10. st.) te konačno privatna zadužbina župana Gostihe — crkva sv. Spasa kod izvora rijeke Cetine u Vrh Rici (Vrlika), kao najbolje sačuvano predromaničko sakralno zdanje s najstarijim očuvanim zvonikom (druga pol. 9. st.).

U bizantskim je gradovima u dalmatinskom priobalju sačuvano nekoliko iznimnih primjera tlocrtno šesterolisnih crkava presvođenih kupolom, iz druge pol. 8. i početka 9. stoljeća, poput sv. Trojstva (sv. Donat) u Zadru, jedne od najreprezentativnijih crkvi na istočnom Jadranu, zatim sv. Trojice u Splitu, sv. Marije u Zadru (Stomorica) te sv. Marije u Trogiru.

Za gradnju i opremanje crkve, uz samog naručitelja-donatora, neophodni su bili svećenik i majstori klesari, čija su mnogobrojna djela primjeri koji pokazuju visoku razinu obrtničkog umijeća. Crkve su se višekratno preuređivale i u graditeljskom smislu, ali i u načinu ukrašavanja. Crkveni namještaj, ovisno o veličini crkve, sadrži razne elemente (liturgijsku opremu) poput oltarnih pregrada sa specifičnim trokutnim zabatima, ciborija, kamenica, lustera, oltara, prozora, stupova, portala, kamenih stalaka za knjige, rjeđe i sarkofaga itd. Sve kamene površine crkvenog namještaja ukrašavale su se raznim motivima isklesanima u plitkom reljefu najčešće gustim i složenim geometrijskim prepletima (kružnice, kvadrati i dijagonale), a ponekad vegetabilnim (vinovala, palmine grane) i životinjskim (paun, lav) prikazima usko vezanima uz kršćansku simboliku. Skromno sačuvani tragovi polikromije upućuju na činjenicu da je namještaj bio obojen uglavnom plavom, crvenom i zlatnom bojom.

Poseban pečat uređenju daju uklesani natpisi na latinskom jeziku, često nazivani i *arhiv u kamenu* kojih je dosad na oko 50 lokaliteta na području hrvatske kneževine, iz razdoblja od 9. do 11. stoljeća, pronađeno oko 400 (ulomaka). Riječ je o vrlo bogatom obliku hrvatske ranosrednjovjekovne spomeničke baštine, koji uz likovni nosi i literarni te obavijesni sadržaj.

Ime kneza Branimira zabilježeno je na najviše dosad pronađenih spomenika, no poznati su i brojni natpisi koji spominju i druge vladare (primjerice Mutimira, Trpimira, Svetoslava i Držislava) i župane (Gastiku i Prištinu).

Arheološki muzej u Zagrebu u svom fundusu čuva manji broj ulomaka različitih dijelova crkvenog namještaja (pilastar, plutej, zabat, kapitel) s Kapitula kraj Knina te dva položaja u Biskupiji (Stupovi i Crkvina) koji su krajem 19. stoljeća pristigli kao dar Hrvatskog starinarskog društva na čelu kojega je tada bio fra Lujo Marun.

Kameni spomenici s imenom kneza Branimira

Dosad je pronađeno sedam natpisa koji spominju kneza Branimira, od kojih nisu svi cjeloviti. Na jednome od njih se i prvi put uklesano u kamenu javlja ime Hrvata dok je na drugome zabilježeno prvo datiranje prema kršćanskoj eri. Uz pet natpisa koji su već dugo zastupljeni u literaturi, a koji se nalaze na dijelovima predromaničkih oltarnih pregrada (lok. Gornji Muć, Nin, Šopot, Otres, Ždrapanj), dva natpisa pronađena u novije vrijeme (2002. g. na lokalitetu Sv. Martin u Lepurima kraj Benkovca te 2015. g. u unutrašnjosti crkve sv. Joakima i Ane na Bribirskoj glavici) smještena su na rubnim dijelovima sekundarno korištenih antičkih sarkofaga.

- A Ulomak pilastra ukrašen nizom troprutih kružnica i rombova vapnenac Knin — Kapitul treća četvrtina 10. st.
- B Ulomak pilastra ili pluteja ukrašen kompozicijom niza troprutih „osmica“ vapnenac Knin — Kapitul treća četvrtina 10. st.
- C Ulomak zabata ukrašen djelomično sačuvanim križem i pticom vapnenac Knin — Kapitul sredina 9. st.
- D Ulomak pluteja ukrašen troprutim nizom prepletenih i učvorenih kružnica vapnenac Knin — Kapitul treća četvrtina 10. st.

A

B

C

D

C

B

Natpis iz Gornjeg Muća

Gornji Muć (ant. *Andetrium*) smješten je 30 km sjeverozapadno od Splita i jedno je od najistaknutijih nalazišta iz razdoblja starije hrvatske povijesti. Slučajan nalaz grede (arhitrava) s imenom kneza Branimira prilikom kopanja temelja crkve sv. Petra 1871. godine, potaknuo je krajem 19. stoljeća općeznanstveno zanimanje za hrvatsku spomeničku baštinu, kao i daljnja istraživanja na tome položaju i okolici. Ustanovljeno je višeslojno arheološko nalazište s kontinuitetom od rimskog razdoblja do novog vijeka. U antičko se vrijeme tamo nalazio prostrani kompleks rimske naseobine (*villa rustica*), koji je u ranom srednjem vijeku djelomično preuređen za sakralnu namjenu te je podignuta predromanička crkva posvećena sv. Petru. U unutrašnjosti je u Branimirovo doba postavljena oltarna pregrada o čemu svjedoči ovaj spomenik.

Ovaj ulomak oltarne grede s natpisom i ukrasom pripada najljepšim sačuvanim ranosrednjovjekovnim klesarskim radovima. Ukrašen se sastoji od dva reda različitih ornamenata. U prvom je redu dvanaest identičnih kuka nagnutih udesno, a u drugom ukras troprute vrpce izveden u motivu tzv. *pereca*. Ispod ukrasa je natpis koji, očito, nije mogao u potpunosti stati na prednju stranu te se dio nalazi ispod, na donjoj površini grede. Ovaj jedinstveni spomenik iznimno je važan, ne samo kao hrvatski, nego kao i općeslavenski epigrafski spomenik, jer je njime posvjedočen povijesni podatak prema kojem je 888. g. u Hrvatskoj vladao (vojvoda) Branimir.

... BRANIMIRI ANNOR(vm) CHR(ist) /
SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m)PS(it) S(vnt) DCCCLXXX
ET VIII VIQ(ve) INDIC(tio)

---

*U vrijeme gospodara
kneza (vladara?) Branimira,
888. godine od kada je
Krist uzeo Sveto Tijelo
od Svete Djevice
i šeste indikcije.*

BRANNOXVSTEDVIGARN TSVSXXX

ETVIII VI Q INDIC

Ranosrednjovjekovna groblja

Ranosrednjovjekovna groblja (8.–11. st.), uglavnom međusobno slična istovremenim grobljima u susjednim zemljama, zbog svojih osobitosti i pojave na području hrvatske kneževine, najčešće se, iako sve manje u novijoj literaturi, označavaju terminom *starohrvatska groblja*. U najvećem broju pripadaju tipu groblja na redove. Uz prve podignute crkve, ali i na položajima bez crkava, nastajala su i širila se groblja koja ukazuju na kontinuitet i gustoću naselja, a materijalni ostaci sačuvani u njima pomažu pri razumijevanju društvenih i kulturnih prilika u ranom srednjem vijeku. Napuštanje groblja na redove i početak obveznog ukapanja uz crkve uvjetovan je promjenama na društveno-gospodarskom planu i crkvenim reformama u drugoj polovini 11. stoljeća. Na većini groblja oko crkvi kontinuitet ukapanja traje do kasnog srednjeg vijeka.

Pokojnici su ukopavani u pravilu u ispruženom položaju na leđima s glavom na zapadu te rukama ispruženima uz tijelo (rijetko na bedrima, trbuhu ili zdjelici). Uglavnom je u grob ukopan samo jedan pokojnik, no nisu nepoznati niti (vjerojatno obiteljski) grobovi s većim brojem pokojnika. Od doseljenja Slavena/Hrvata pa do razvijenog srednjeg vijeka mijenjali su se običaji i vjerovanja pa sukladno tome i groblja. Najstarijima se smatraju paljevinska groblja (uglavnom ukopi u keramičkim urnama, 7./8. st.), potom se pojavljuju groblja na redove u početku s ukopima poganskih obilježja (prva pol. 8.–sr. 9.), zatim ona i s poganskim i kršćanskim obilježjima (prva pol. 8. do kraja druge trećine 11. st.) te konačno groblja s isključivo kršćanskim načinom pokapanja (prijelaz 9./10. do oko sredine 11. st.).

Na grobljima s poganskim načinom pokapanja grobnice mogu biti različitih tipova od kojih su najčešće obične zemljane rake, zemljane rake djelomično obložene kamenom ili drvom ili pak s kamenim obložnicama. Pogrebni običaji, široko rasprostranjeni na čitavom slavenskom području, poput paljenja vatre i razbijanja posuda te prilaganja hrane i pića u grob (nalazi keramičkih posuda i vjedrica), zabilježeni su na poganskim grobljima.

Na grobljima s kršćanskim načinom ukapanja gotovo su isključivo zastupljeni grobovi s rakama obloženim kamenom u suhozidu ili okomito postavljenim kamenim pločama. Iz tih su grobova sačuvani osobni nakit i dijelovi (funkcionalni ili ukrasni) odjeće/nošnje pokojnika. Nakit uglavnom čine naušnice i prstenje. Naušnice su raznovrsne i s mnogobrojnim varijantama, izrađene u različitim tehnikama (lijevanje, filigran, granulacija, iskucavanje u limu, pozlata itd.) i materijalima (bronca, srebro, zlato). Najčešće su obične karičice te naušnice s jednom i s četiri jednako velike

- A Naušnica s jednim jagodom, detalj
srebro, bronca, pozlata
Konjevrate
10.–11. st.
- B Par naušnica sa četiri ukrašene jagode
bronca
Ličko Lešće
(Gornje), 10.–11. st.
- C Par naušnica s jednim ukrašenom jagodom
srebro, pozlata
Kompolje
10.–11. st.

A

B

A Solid bizantskog cara Konstantin V. Kopronima (741.–775.) zlato kovnica Sirakuza nalazište Lika

B Denar franačkog kralja i cara Svetog Rimskog Carstva Ludovika I. Pobožnog (814.–840.) srebro kovnica Venecija nepoznato nalazište

jagode. Kod prstenja se razlikuju razne varijante jednostavnog i manje ukrašenog (od raskovanog lima ili lijevano) te prstenja s kupolastom krunom. Rjeđe se pronalaze ogrlice (metalne ili od perli), aplikе, dugmad i razni privjesci, dijelovi pojasa ili obuće i sl.

Opremu ratnika uglavnom čini oružje karolinškog tipa (dvosjekli mač), a opremu konjanika ostruge s priborom za zakopčavanje. Bojne sjekire i bojni noževi, vršci strelica i koplja ostale su vrste oružja pronalazene u muškim grobovima, a česti su nalazi i običnih noževa i kresiva. Ti se nalazi u muškim grobovima, izuzev ostruga, javljaju znatno češće na grobljima s poganskim načinom pokopavanja.

U zbirci su zastupljene naušnice koje uglavnom potječu iz slučajno pronađenih grobova početkom 20. stoljeća s područja Like (Kompolje, Ličko Lešće, Otočac, Podum), Primorja (područje Vinodola) te sjeverne Dalmacije (Konjevrate, Prvić Luka).

Novac u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj kneževini/kraljevini

O novcu, njegovoj upotrebi i optičaju te robno-novčanim odnosima u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj kneževini, a i kasnije u hrvatskoj kraljevini poznato je još uvijek jako malo. Uočeno je ipak da je u istočnojadranskom priobalju gdje je nakon slavenškog, a potom i hrvatskog doseljavanja na prostore nekadašnje kasnoantičke i ranobizantske provincije Dalmacije u većem ili manjem broju uglavnom neprekinuto kolao bizantski brončani, srebrni i zlatni novac, a da je u kontinentalnom zaleđu i unutrašnjosti bizantski novac znatno malobrojniji i samo povremeno prisutan. Među tim, zapravo rijetkim, novčarskim nalazima ističu se zlatnici trojice bizantskih vladara: drugoj polovini 8. stoljeća i prvoj polovini 9. stoljeća pripadaju zlatnici (*solidi*) careva Konstantina V. Kopronima (741.–775.) i Teofila (829.–842.), a drugoj četvrtini 11. stoljeća zlatnici (*histamenoī*) cara Romana III. Argira (1028.–1033.). Zlatni denari abasidskih kalifa druge polovine 8. stoljeća nađeni u Kninu, jednom od starohrvatskih vladarskih središta, numizmatički su kuriozum. Naprotiv, malobrojni i češće slučajni, a rjeđe grobni nalazi srebrnog novca (*denarii*) nekolicine karolinških vladara, od Karla Velikog (768.–814.) preko Ludovika I. Pobožnog (814.–840.) i Lotara I. (840.–855.) do eventualno Karla III. Priprostog (898.–923.), otkriveni su ili prikupljeni na prostoru ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine i dragocjeno su svjedočanstvo o doticajima Hrvata s Francima i franačkom državom 9. stoljeća, a možda i ranog 10. stoljeća.

**RAZVIJENI
I KASNI
SREDNJI
VIJEK**

12.-15. stoljeće

Hrvatska
sredinom
14. stoljeća

- HRVATSKO-UGARSKO
KRALJEVSTVO
- SVETO RIMSKO CARSTVO
NJEMAČKE NARODNOSTI
- MLETAČKA
REPUBLIKA
- BOSNA ZA VRIJEME VLADAVINE
STJEPANA II. KOTROMANIĆA (1322.–1353.)
- SRBIJA ZA VRIJEME VLADAVINE
STEFANA DUŠANA (1331.–1355.)
- PODRUČJA POD UPRAVOM
MAČVANSKOGA BANA
- DRŽAVNA GRANICA
- GRANICA POKRAJINE

Političke prilike u hrvatskim krajevima

U Hrvatskoj se početak razvijenog srednjeg vijeka podudara s uspostavom nove, ugarske dinastije Arpadovića kada je Koloman 1102. godine uzeo naslov kralja Hrvatske i Dalmacije i tako utemeljio višenacionalnu tvorevinu — Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, koje će, s različitim političkim tijekom u Hrvatskoj i Slavoniji trajati sve do austro-ugarske nagodbe u 19. stoljeću kojom hrvatski prostori ulaze u veliku dinastičku zajednicu Hasburške Monarhije. Tako se hrvatski prostor našao sjedinjen pod vladavinom jednog kralja, no u 12. i 13. stoljeću, za njegovih nasljednika dolazi do snažne decentralizacije, koja je postigla vrhunac za vladavine Bele IV. (1235.–1270.), a nakon provale Tatara 1242. do 1260. godine hrvatski je prostor konačno podijeljen na dvije zasebne zemlje — Hrvatsku i Slavoniju kojom otada u ime kralja upravlja slavonski ban. Granice Slavonije gotovo su se podudarale s granicama Zagrebačke biskupije, a u tom je obliku ona ostala cjelovita sve do prodora Osmanlija na njezin teritorij krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Uspostavljene su i nove županije, ali su kraljevskim darovnicama tijekom 13. stoljeća prešle u nasljedni posjed velikaških obitelji koje su se vremenom politički potpuno osamostalile — južno od Save vladali su Babonići, sjeverno od Save Gisingovci (Köszezi), a u Vukovskoj i Srijemskoj županiji Ugrinova grana plemena Csák. Slom moćnim velikašima donosi Karlo I. Robert koji je Vukovsku i Srijemsku županiju podredio mačvanskom banu (sve do 15. st.). U obalnom pak području dolazi do uspona hrvatskih kneževskih rodova Kačića, Šubića i Frankopana.

Nagli i sveopći društveni i demografski rast glavno su obilježje razvijenog srednjeg vijeka. Kolonizacijski pokret sa zapada dopire do Slavonije kretanjima brojnih doseljenika (Sasi, Valonci, Francuzi, Česi, Talijani) prema prostranim područjima punih potencijala na istočnim rubovima Europe. Najvažnija posljedica kolonizacije bili su razvoj gradova i osnivanje trgovačko-obrtničkih središta te s tim povezan gospodarski procvat.

Većim dijelom 14. stoljeća vladaju Anžuvinci — Karlo Robert (1301.–1342.) i Ludovik I. (1342.–1382.). Doba Ludovikove vladavine za hrvatske je zemlje značio u mnogočemu vrhunac srednjovjekovlja, poput političke stabilizacije, snažnog gospodarskog rasta, osnivanja novih i razvoj starih gradova podignutih uz glavne trgovačke putove koji su povezivali unutrašnjost s jadranskim gradovima i time praćen kulturni razvitak. Taj je prosperitet ugrožen velikom epidemijom kuge (osobito u zapadnoj Europi) koja je sredinom 14. stoljeća odnijela mnogobrojne žrtve, a krajem stoljeća nastupaju znakovi zastoja i krize. Upravo je ovaj period početak kasnog srednjeg vijeka (kraj 14.–prva trećina 16. st.), vrijeme tegoba i razaranja te velike društvene krize feudalnog ustrojstva. Nakon Ludovikove smrti trajala je borba za prijesto-

Ije te konačno Žigmund Luksemburški (1387.– 1437.) zauzima vladarski položaj. Njegova je politika rezultirala prepuštanjem Dalmacije Veneciji, učvršćivanjem Osmanlija na Balkanu te usponom nekih plemićkih i velikaških rodova.

Za vladavine Matije Korvina (1458.– 1490.) velike posjede u Slavoniji imao je njegov sin Ivaniš, a u istočnom međuriječju imali su ih moćni knezovi Iločki. Krizu vlasti u Ugarsko-Hrvatskoj kraljevini pojačali su neprestani napadi i sukobi na istočnoj i južnoj granici s novom velesilom, Osmanskim Carstvom. Iako je Matija Korvin uspio usporiti osmansko napredovanje prema zapadu zauzevši velike dijelove Bosne i bivše Mačvanske banovine, ono se nastavilo za vladavine kraljeva Vladislava II. Jagelovića (1490.– 1516.) i Ludovika II. Jagelovića (1516.– 1526.). Stalnim pljačkama i prodorima tijekom nekoliko desetljeća taktički se provodila depopulacija i ekonomsko iscrpljivanje, a do bitke na Mohačkom polju 1526. godine Hrvatska je izgubila gotovo sav teritorij južno od Velebita i Zrmanje. Hrvatsko plemstvo nezadovoljno pomoći Ugarske oko obrane granica od osmanske vojske, obraća se Habsburgovcima za pomoć što kulminira saborom u Cetinu 1527. godine kad hrvatski plemići, nakon smrti kralja Ludovika II. u Mohačkoj bitci, biraju Ferdinanda I. Habsburškog za svog novog vladara, čime je započelo razdoblje izgradnje obrambenog sustava prema Osmanlijama, odnosno stvaranje Vojne krajine, koja se održala do razvojačenja prostora krajem 19. stoljeća.

Materijalni ostaci omogućuju nam da tadašnji život pratimo kroz religiju i duhovni život te s njima usko isprepletenu umjetnost ali i obrt, potom kroz naoružanje i opremu ratnika/konjanika te kroz svakodnevni i zagrobni život. Iako je ranije već spomenuto da zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu brojčano sadrže manje predmeta iz ovih razdoblja, a što je djelomično i rezultat ranijih praksi oko podjela i granica arheoloških odnosno povijesnih razdoblja te formiranja zbirki, arheološka su istraživanja ruralnih naselja, plemićkih gradova i utvrda, crkava, samostana i grobalja iz razdoblja razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u posljednje vrijeme prilično brojna te su uz vrijedne rezultate i mnoštvo arheološkog materijala rasvijetlila intenzivan život u srednjovjekovnoj Slavoniji i jugozapadnim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.

Crkveni i duhovni život

Za crkveni i duhovni život u Slavoniji i jugoistočnim dijelovima Panonije važnu je ulogu imalo osnivanje Pečuške biskupije 1009. godine te utemeljenje Zagrebačke biskupije (najkasnije 1094. g.) na zapadu međuriječja. Obje biskupije bile su pod jurisdikcijom nadbiskupije u Kalocsi pa su veze s Ugarskom bile jake u političkom i kulturnom pogledu. U Đakovu se pak nalazilo od 1247. godine sjedište Bosanske biskupije.

Društvenom i kulturnom razvoju hrvatskog prostora doprinjeli su crkveni i viteški redovi uz koje se, osim graditeljske djelatnosti (crkve, samostani, utvrde), vežu i počeci školstva (samostanske i katedralne škole). Dok su se benediktinci, još u ranom srednjem vijeku pojavili i držali u istočnojadranskom pojasu, stvaranje samostanske mreže na kontinentu započinju templari (12. st.) i cisterci (kraj 12. st.), nastavljaju pavlini (13. st.), a potom ju u potpunosti oblikuju franjevci i dominikanci (13. i 14. st.).

Umjetnički stilovi koji su obilježili razvijeni i kasni srednji vijek su romanika (11.–13. st.) i gotika (13.–16. st.), a svoj su najljepši izraz dosegli upravo u sakralnom graditeljstvu šireći se pod utjecajem spomenutih crkvenih redova. Dok su reprezentativne romaničke građevine u jadranskim gradovima sačuvane u većem broju, u kontinentalnom dijelu Hrvatske, iako su dokazano također brojno bili zastupljeni, spomenici romaničkog graditeljstva ili su stradali tijekom provala Tatara te potom i osmanskog osvajanja, nestali zbog slabijih građevnih materijala (pješčjenjak ili čak drvo), ali i često postali manje vidljivima kasnijim pregradnjama. Crkvenu i svjetovnu arhitekturu, prije svega onu fortifikacijskog karaktera, ne bi trebalo strogo odvajati jer su zajedno činile jezgre naselja kao i cjelokupni srednjovjekovni pejzaž.

Stup s reljefnim prikazom

Pronađen krajem 19. stoljeća u dvorištu franjevačkog samostana sv. Ivana Kapistrana u Iloku, ovaj je pravokutni stup (pilastar) vjerojatno bio priljubljen uz zid romaničke crkve koja se ranije morala nalaziti u samoj blizini. Ukrašen je na prednjoj i jednoj bočnoj strani. Gornji dio prednje strane prikazuje Jaganjca Božjeg (*Agnus Dei*) s glavom okrenutom unatrag koji ljubi križ i jednom ga nogom pridržava. Stoji na tordiranim stupovima s naglašenim kapitelima i bazama, dok središnji stup završava šiljkom. Bočna je strana ukrašena troprutim pleterom.

Stup s
reljefnim
prikazom
(pilastar)
vapnenac
Ilok
12. st.

Reljef glave

Na južnoj padini Psunja, sjeverno od sela Čečavac i 25 km sjeverozapadno od Požege nalazi se arheološko nalazište Rudina. Toponim Rudina u ispravama se prvi put spominje 1210. g., a sama opatija 1250. godine u ispravi kralja Bele IV. Gradnja ove najstarije redovničke zajednice na prostoru Požeške županije — benediktinske opatije sv. Mihovila — datira se u drugu polovinu 12. stoljeća. Opatija Rudina zasada predstavlja rijedak primjer arhitektonskog samostanskog sklopa izgrađenog u duhu romanike na rubnom području nekadašnje srednjovjekovne Slavonije. Sredinom 15. stoljeća stradala je prilikom provala Osmanlija u Požeštinu, a 1536. godine prestaje funkcionirati.

Lokalitet je postao znamenit prije svega zbog izrazito zanimljivih primjera kamene plastike. Kamene konzole bile su poznate i prije istraživanja jer su bile pronalazene po okolnim selima te ih je najveći broj sakupljen na taj način, dok su četiri konzole nađene prilikom istraživanja izvan apsida crkve. Reljefi „rudinskih glava“ smatraju se vrhunskim radom romaničke stilizacije, a do danas ih je pronađeno devetnaest. Samo se jedna glava čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, jedna je u privatnoj zbirci, a ostale u Gradskom muzeju Požege. Izvorno obojene ukrašavale su potkrovni vijenac apsida. Uvriježeno je mišljenje da su one potpuno jedinstvene te da je taj osebujni izraz nastao upravo na ovom području. Iako bez izravnih usporedbi, reljefni prikazi imaju uporišta u europskoj romaničkoj umjetnosti, poglavito u spomenicima 12. stoljeća.

Reljef
glave
vapnenac
Rudina
12. st.

Procesijski križ

Reljefni prikaz okrunjenog, raspetog, ali i živog Krista koji svojim stavom i široko otvorenim očima prkosi i pobjeđuje smrt (*Christus triumphans*). Na osnovi ikonografskih i stilskih obilježja ovaj se rijedak nalaz smatra proizvodom druge polovine 12. stoljeća koji je nastao u poznatim romaničkim radionicama u Limogesu u Francuskoj. Moguće je da je u vrijeme tatarske provale 1242. godine stradao zajedno s objektom u kojem se obično nalazio ili je u njega bio samo privremeno sklonjen.

Procesijski
križ
bronca, pozlata
Sisak
12. st.

Okovi korica knjiga

Metalni, obično brončani, okovi učvršćivali su i ukrašavali kožom presvučene korice knjiga čiji je sadržaj uglavnom, iako ne nužno, bio liturgijskog karaktera. Iako su brojniji oni koji učvršćuju uglove prednjih i stražnjih korica, središnji okov, kao i oni bočni za zakapčanje bili su također dijelom opreme uveza knjiga. Riječ je o predmetima koji se uglavnom pronalaze u kontekstu duhovnih središta (samostani, crkve; Rudina) ili pak na dvorovima (Ilok), što ukazuje da su njihovi korisnici pripadali najvišem svjetovnom, odnosno crkvenom staležu te svjedoče o visokoj kulturnoj i umjetničkoj razini života kao i srednjovjekovnoj pismenosti općenito.

- A Središnji okov korice knjige
bronca
Sotin
15. st.
- B Okov za zakapčanje knjige
bronca, pozlata
Rakovac (Srbija)
12. st.

Luksuzan srebrni i zlatni nakit

13.–15. st.

Raskošan nakit od plemenitih kovina vrlo je omiljen i cijenjen među bogatijim slojevima društva od kraja razvijenog te u kasnom srednjem vijeku, kada u cijeloj Europi dolazi do naglašenog privrednog rasta, trgovine i razmjene te sve intenzivnije mobilnosti ljudi i roba.

Visokokvalitetni zlatni i srebrni primjerci raznih vrsta i oblika nakita zauzimaju značajno mjesto u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu, a posebno se ističu dva skupna nalaza.

U blizini Podravske Sesveta na položaju Zgruti kod Mekiša 1943. godine otkriven je bogat i vrlo poseban skupni nalaz nakita i novca. Sastoji se od para vrlo profinjeno izrađenih i raskošnih sljepoočničarki s privjeskom u obliku ptica okrenutih jedna prema drugoj i šest dugih lančića. Zatim tri srebrna prstena s okruglo ili ovalno raskucanom krunom te tankim trakastim obručem od kojih jedan s prikazom dvostrukog križa u medaljonu okruženom slovima, drugi vrlo sličan, ali s nepravilno oblikovanim križem te posljednji s prikazom ptice. Uz ovaj izniman nakit, ostava je sadržavala 464 komada slavonskih banovaca — srebrnog srednjovjekovnog novca, koji je kovan za bana Nikole Omodejeva (1322.–1324.). Predmeti su, prema riječima nalaznika, bili zamotani u platno i odloženi u keramičku posudu, koju je netko u zemlju pohranio krajem 13. ili početkom 14. stoljeća.

- c Ostava novca i nakita
srebro
Mekiš — Zgruti
kraj 13.–poč. 14. st.

c

A

B

C

C

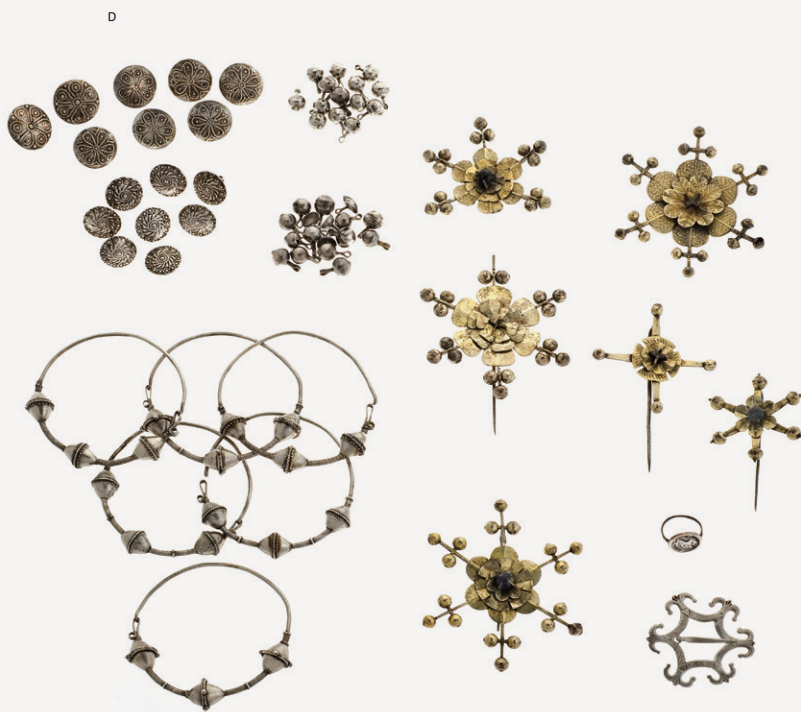
Druga, također vrlo znamenita ostava nakita pronađena je 1893. godine u srijemskome selu Slakovci nedaleko Vinkovaca, a sastoji se od 68 srebrnih predmeta, od kojih su neki i pozlačeni. Ističu se tri para različitih inačica iste vrste sljepoočničarki s tri dvo-dijelne, bikonične i razmaknute jagode te šest igala s rozetama koje su služile za spajanje ili zakopčavanje marame, plašta ili nekog drugog dijela ženske nošnje. Sličnu namjenu (moguće i za mušku nošnju) imala je šesterokraka kopča ukrašena, popularnim za to vrijeme, motivom ljiljana na završecima krakova. Zanimljiv je i prsten s prikazom fantastične životinje na kruni, dok se brojnošću ističu tri varijante okrugle dugmadi te dugmetasti privjesci. Manji broj predmeta oštećen je i necjelovit, a čine ih četiri vrste našivaka za oglavlje koji se razlikuju po na njima prikazanim motivima — ljiljan, fantastične životinje te geometrijsko-vegetabilni motivi. Nalaz je vjerojatno sakriven krajem prve i početkom druge trećine 15. ili najranije krajem 14. stoljeća.

Prstenje čini vrlo zastupljenu i važnu kategoriju nakita zbog njihove široke upotrebe u srednjovjekovnom razdoblju, pa uz jednostavno ukrasnu funkciju mogao je poslužiti u službene svrhe kao pečat, statusni simbol ili neka osobna zaštita, uspomena ili poruka neke druge vrste. Najluksuzniji primjerak u zbirci je zlatni pečatni prsten Tripka (Tripe) Buće (1341.–oko 1399.), uglednog Dubrovčanina, rodom Kotoranina, koji je svojevremeno bio u službi bosanskoga kralja Tvrtka I., a jedini je primjerak u ovoj zbirci čijem se vlasniku zna ime. Prstenje s natpisom, heraldičkim obilježjem, osobnim imenima ili samo monogramima uobičajeni je atribut, ali i statusni simbol kasnosrednjovjekovne elite. Ovaj prsten nosi natpis s prilagođenom biblijskom rečenicom iz Evanđelja po Luki — *IESUS AUTEM TRANSIE[N]S PER MEDIUM ILLORUM IBA[N]T AME[N]* / *Isus prođe između njih i umakne* — koju su obično, na raznim vrstama nakita, koristili trgovci, vojnici i putnici u nadi da će na taj način osigurati božansku zaštitu.

Zbirka također sadrži velik broj raznolikog srebrnog te brojnijeg brončanog prstenja s uobičajenim kasnosrednjovjekovnim motivima kao što su geometrijski, vegetabilni, zoomorfni, kršćanski ili heraldički.

- A Prsten s natpisom
i heraldičkom
predstavom
zlato, nielo
Bosna
kraj 14. st.
- B Prsten
s floralnim
motivom
srebro
Tompojevci
14.–15. st.
- C Prsten
s monogramom
srebro
Dalj
14. st.
- D Ostava nakita
srebro, pozlata
Slakovci
kraj 14.–prva trećina 15. st.

Utvrd

Provale Tatara na ugarski i hrvatski prostor za vrijeme Bele IV. (1235.–1270.) bile su jaki razlog za izgradnju utvrđenih gradova. Srednjovjekovni plemićki gradovi, utvrde i druge fortifikacijske cjeline vrlo su zastupljena vrsta baštine na čitavom tlu Hrvatske. Smještaj utvrđenih gradova obično je na istaknutom, povišenom mjestu, a zbog obrane i sigurnosti često su skućeni. Uglavnom su to strateški položaji kao što su planinski prijevoji, ali i položaji uz vodotoke i važnije prometnice. Počinju se graditi od druge polovine 13. stoljeća i uz određene promjene grade se i koriste sve do 18. stoljeća kada prestaje opasnost od Osmanlija. Ovisno o naravi terena, ističe se raznolikost njihovih oblika i veličina. Čvrsta gradnja najčešće u kamenu, ali i opeci ili drvetu osigurala im je da, usprkos stoljetnom destruktivnom djelovanju čovjeka (sekundarna upotreba kamena, prenamjene) i prirode, neki više a neki manje, i danas dominiraju krajolikom. U ravninama se pribjegavalo drugačijim načinima gradnje gdje su uglavnom opkopi (vodene zapreke) ili dodatne kule služile u obrambene svrhe. Fortifikacijska je arhitektura neizostavan, vrijedan i istovremeno prilično ugrožen segment srednjovjekovne nepokretne kulturne baštine te na nju uvijek valja skrenuti pažnju.

Medvedgrad
pogled na
sjeveroistočni
dio utvrde
s kapelicom
sv. Filipa i Jakova

Gradište u Mrsunjskom lugu

11.–14. st.

Prigodom trasiranja autoceste Zagreb–Beograd, u ljeto 1949. g., pronađeno je gradište u Mrsunjskom lugu kod Brodskog Stupnika. Zbog nemogućnosti skretanja trase trebalo ga je u vrlo kratkom roku istražiti, što je i učinjeno, pa se ovo nalazište, i danas, smatra jednim od značajnijih čija se istraživanja vežu uz velike infrastrukturne radove, prije svega jer je bilo prvo srednjovjekovno naselje toga tipa koje je u potpunosti istraženo.

Ova je nizinska utvrda nepravilnog kružnog oblika, promjera 77 metara, vjerojatno bila sjedište nekoga tko je uživao plemićki status. Sastojala se od središnjeg zemljanog uzvišenja okružnog jednostavnim, također zemljanim bedemom visine oko dva metra, plitkim vanjskim jarkom te širokim i dubljim unutrašnjim opkopom koji je bio ispunjen vodom. Središnje uzvišenje površine od oko 600 m² u potpunosti je istraženo, dok je bedem, kao i ulazni dio, na jednome mjestu probno sondiran, ali bez arheološki značajnih podataka. U kulturnom sloju debljine 20–80 cm ostali su sačuvani ostaci drvenih nastambi čije dimenzije i oblici nisu ustanovljeni jer su stradale u požaru. No o njima svjedoče ostaci ljepe i velik broj kovanih željeznih čavala. Od ostalih metalnih predmeta ističu se okovi za vrata, brave, razne vrste alatki, noževi te razni tipovi vrhova strelica. Također su pronađeni ulomci keramičkog posuđa kao i velik broj pećnjaka — konstruktivnih dijelova kaljeve peći većih dimenzija postavljene vjerojatno na rimskim opekama i kamenju. Malobrojnom sačuvanom nakitu pripadaju ulomci dviju srebrnih grozdolikih naušnica i tri prstena bjelobrdске kulturne pripadnosti.

Život je u ovome gradištu trajao od kraja 11. do kraja 14. stoljeća, dok pojedini nalazi upućuju na to da se na samome nalazištu ili u njegovoj neposrednoj blizini život odvijao kako u ranijim tako i u kasnijim stoljećima.

Mrsunjski lug

- A Brava
željezo
- B Žlica za lijevanje, čavli
željezo
- C Čašasti pećnjak
keramika
- D Lukovičasti pećnjak
keramika
- E Ključ
željezo
- F Lokot
željezo

14.–15. st.

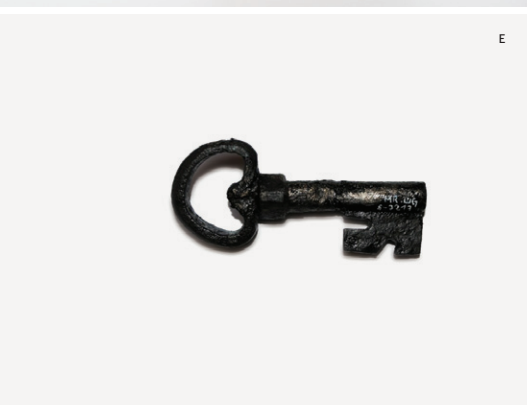
B

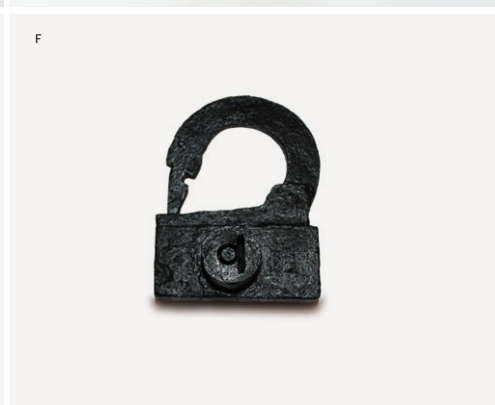
C

D

E

F

A

B

Naoružanje

Viteštvo, odnosno viteška kultura neodvojivo su povezani s razvojem feudalizma, a status viteza, profesionalnih ratnika konjanika, podrazumijevao je pripadnost plemstvu. Viteštvo je odigralo iznimnu ulogu u duhovnom i kulturnom životu srednjovjekovlja. Zahvaljujući utjecaju Crkve i kršćanskih vrijednosti, viteštvo je bilo povezano s osobitim kodeksom časti. No u povijesti je ova pojava ostavila i mnogo ozbiljnije posljedice u okviru križarskog pokreta, odnosno križarskih ratova. Pohodi zapadnih kršćana na Bliski istok u želji da se mjesta života i smrti Isusa Krista oslobode od nekršćana i preuzmu u kršćanske ruke, ipak su prije svega bili pljačkaškog karaktera i osvajanja novih prostora. Upravo ratovanje na Bliskom istoku zaokuplja pape i vladare od kraja 11. do kraja 13. stoljeća, a procvat viteštva poklapa se s razdobljem vrhunca križarske ideje. Preko hrvatskog prostora također su se kretale i mnogobrojne križarske vojske na putu iz Europe prema Levantu.

Kao viteški znakovi, mačevi i ostruge vrlo su zastupljena vrsta oružja i konjaničke opreme u ovome razdoblju. Mačevi su skupocjeni i posebno cijenjeni, a sve je uz njih, od izrade do deponiranja bilo i prožeto simbolikom. Vrhovi strelica u svojim brojnim varijantama oblika i dimenzija svakako su najzastupljenije oružje, a razlikuju se one za luk i za samostrel. Ostale vrste hladnog oružja poput vrhova kopalja i buzdovana nešto se rjeđe pronalaze.

- A Vrhovi strelica
željezo
Banat (Srbija)
Beli Breg (Srbija)
Banat (Srbija)
Mrsunjski lug
Krapina
10.–15. st.
- B Mač
željezo, drvo
Zagreb — Blato
12. st.
- C Ostruga
željezo
Ribnjača (Popovača)
druga pol. 13. st.

C

str. 35

M. Vogt,
Spangenhelme,
Baldenheim und
verwandte typen,
Kataloge vor- und
frühgeschichtlicher
Altertümer,
Band 39,
Mainz 2006.

str. 54

J. Kovačević,
Avarski kaganat,
Beograd 1977.

str. 69

K. Vinski-Gasparini,
S. Ercegović,
Ranosrednjovjekovno
groblje u Brodskom Drenovcu,
Vjesnik Arheološkog
muzeja u Zagrebu
1, 1958,
129–161.

str. 85

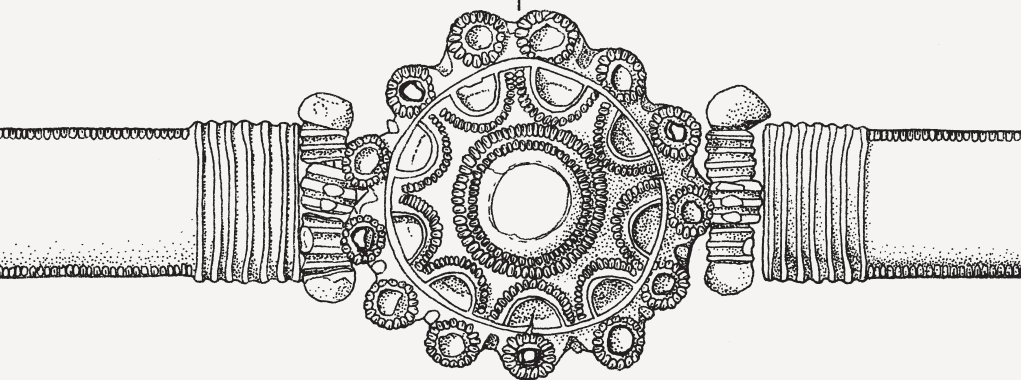
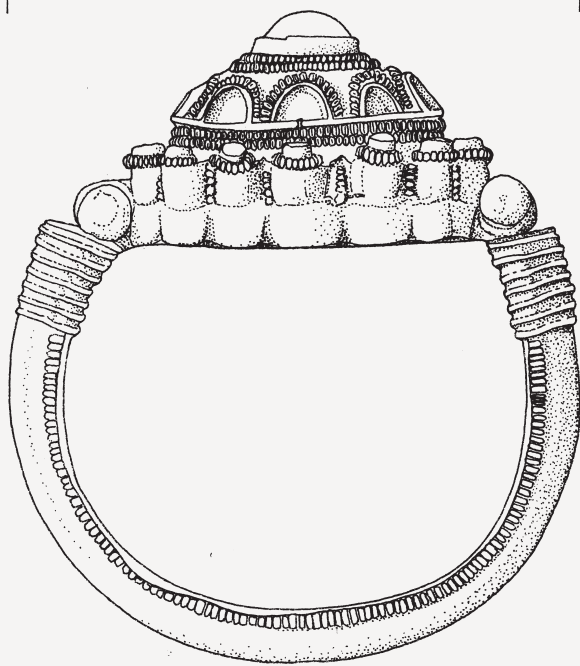
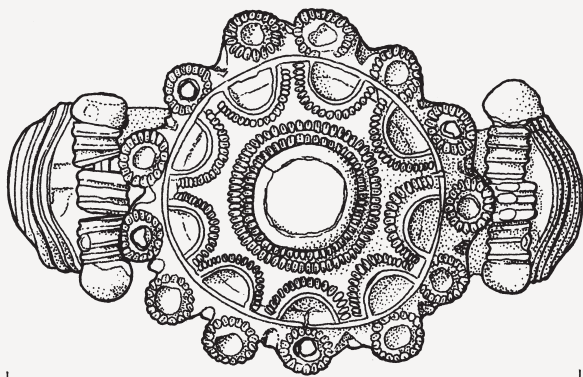
Ž. Demo,
Vukovar — Lijeva bara,
povijest jednog
arheološkog nalazišta
(tragovi, istraživanja, znamenja),
Zagreb 1996.

str. 88

Á. S. Perémi,
Honfoglaláskori leletek
Veszprém megyé ben
(elzözetes jelentés),
Veszprémi Megyei
Múzeumok Közleményei
18 (1986),
Veszprém 1987,
115–133.

str. 110

Ž. Rapanić,
Predromaničko doba
u Dalmaciji,
Split 1987.

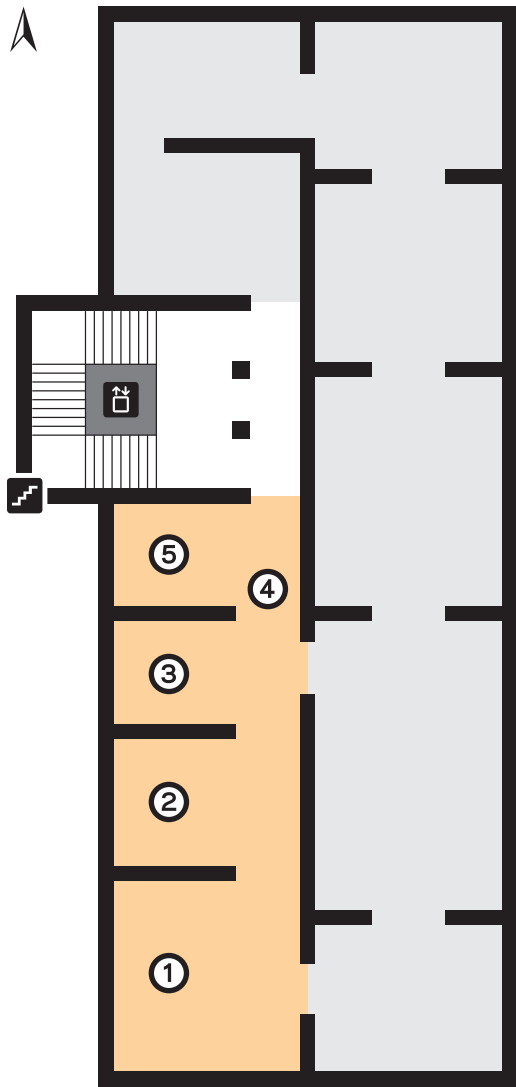

Two large informational panels with columns of text and a small diagram.

Informational panel with text and a diagram of a site plan.

KAT

srednjovjekovna zbirka

STALNI POSTAV

II. KAT ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

- ① SEOBA NARODA
I RANI SREDNJI VIJEK
- ② RANI SREDNJI VIJEK
U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ
- ③ RANI SREDNJI VIJEK
U JADRANSKOJ HRVATSKOJ
- ④ ⑤ RAZVIJENI I KASNI
SREDNJI VIJEK

arheološki muzej u zagrebu

— TRG NIKOLE ŠUBIČA ZRINSKOG 19
HR-10000 ZAGREB

T 01 4873101
E amz@amz.hr
www.amz.hr

— radno vrijeme:
UTO/SRI/PET/SUB: 10–18 h
ČET: 10–20 h
NED: 10–13 h

MUZEJ JE ZATVOREN PONEDJELJKOM,
BLAGDANIMA I DRŽAVNIM PRAZNICIMA

---

galerija arheološkog muzeja u zagrebu

— PAVLA HATZA 6
HR-10000 ZAGREB

— radno vrijeme:
PON–PET: 12–18 h
SUB: 12–15 h

am

z